

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA:
AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG.

SZERKESZTIK:
VÁRI ALBERT és P. SZENTMÁRTONI KÁLMÁN.

TARTALOM:

	Lap
Dr. Ferenczy Géza ünneplése.	149
Vári Albert: P. Szentmártoni Kálmán... ..	162
Benczédi Pál: A szombatosság vádjá.	164
Dr. Abrudbányai Ede: Keresztény, magyar öntudat.	173
Dr. Gál Kelemen: Káli Nagy Lázár. (Folytatás és vége)	177
Dr. Jancsó Elemér: Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Böloni Farkas Sándorhoz.	192
Irodalom	208
Különfélék... ..	210

LXXV. ÉVF.

1 9 4 3.

4-5. FÜZET.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcseleti és történeti tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert teol. tanár címére küldendő. (Kolozsvár, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára Magyarország területén egész évre 10 Pengő. Pártoló-díj egész évre 12 Pengő, mely összeg Budapesten az Országos Központi Hitelszövetkezetenél (V., Nádor-utca 22 sz.) levő folyószámlánkra befizelhető vagy Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az Unitárius Irodalmi Társaság pénztárnoka címére küldendő Kolozsvár, Kossuth Lajos-utca 9 sz. (Unitárius Kollégium).

Alapítóknak, akik 200.— Pengőt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

Románia területén egész évre 250 Lej, pártoló-díj 350 Lej. Alapító-díj 4,000 Lej.

Dr. Ferenczy Géza ünneplése.

Dr. Ferenczy Géza ügyvédnek, az Unitárius Irodalmi Társaság elnökének a marosvásárhelyi Ügyvédi Kamara előterjesztésére a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem arany-doktori diplomát adományozott. Ezen alkalomból Dr. Ferenczy Géza 50 éves ügyvédi és közéleti tevékenységének elismerésére a marosvásárhelyi Ügyvédi Kamara a háromszékmegyei Helyi Bizottsággal együtt 1943. augusztus 22-én Sepsiszentgyörgyön a vármegyeház dísztermében bensőséges ünnepélyt rendezett Dr. Ferenczy Géza tiszteletére.

A Magyar Hiszekegy elmondása után *Dr. Z. Sebess Jenő* ügyvédi kamarai elnök tartott elnöki megnyitót. Majd *Dr. Fekete Gyula* ü. k. titkár a következő ünnepi beszédet mondotta:

Mélyen tisztelt Díszközgyűlés, Kedves Kartársunk!

Úgy érzem, hogy ebben a pillanatban mindannyian a munka és a kor tiszteletétől áthatva — lélekből fakadó — ünnepet ülünk. Átérezzük mindazokat a kötelességeket, melyek a magas kort és a fáradhatatlan munkást illetik, az ifjabb nemzedék részéről. Eljöttünk ide, hogy a mi ünnepelt Kartársunk előtt — az ő szűkebb hazájában — meghajtsuk az elismerés és hálánk lobogóját. Elhoztuk azoknak a jókivánságait is, akik itt nem jelenhettek meg és nem tehetnek bizonyosságot velünk együtt arról a tiszteletről, mellyel az ünnepelttel szemben viseltetnek.

Ma, amikor a világ mind a négy sarkán ég és keresztény polgári társadalom vívja ádáz harcát a hitetlenséggel, fokozott mértékben van szükség a múlt és a nagy érdemeket szerzett egyének tiszteletének kihangsúlyozására, hogy abból a további küzdelemre erőt és példát meríthessünk.

Az ember élete két útvonalon mozog. Egyik a család

keretei között zajlik le, másik pedig a közélet porondján. A családi élet szűk keretek és a külvilágot nem érintő területen mozog. Ennek mozzanatai az egyéni tevékenységnek csupán a faj és családfenntartás iránti munkásságát érintik. A család szűk világa az egyén boldogságának, örömének a területe, ahol mások tudta nélkül jelentkezik az öröm, a bánat, a szenvedés, a jóllét és a nyomor is aszerint, ahogy arra a Gondviselés az egyes embereket elhívja. Itt jelentkeznek az öröm legszebb percei a kis gyermek gagyogásában, a felnőtt haladásában, a jövő kibontakozásában és érvényesülésében. De jelentkezik a bánat is, ha a kitűzött célok nem valósíthatók meg, a reménységet és jövőt biztosító vérünket el kell veszíteni, meg kell síratni. Mindezek azonban csak a család keretei között, annak hajlékában zajlanak le és a közösségre csupán a részvét vagy együttérzés alakjában hatnak s arra különösebb befolyással nincsenek.

A közélet pedig már a nemzetegységek, a társadalom bizonyos osztályait, a faj és felekezet érdekeit érinti és van azokra kihatással. A közélet embere mindig a forumon mozog, mindenkinek a szeme rajta csüng, tőle vár minden jót, irányítást és őt bírálja, dicséri vagy kárhoztatja, aszerint ahogy elkívánja tőle munkásságának az eredményét. A közélet a bírálatban sohasem részrehajló és aki magát a közélettel jegyezte el és annak céljait igyekszik szolgálni, el kell legyen készülve arra, hogy inkább a rosszindulatú bírálat és elgáncsolás fogja kísérni működését, mint az elismerés és dicséret. A közéleti munkás tehát csak önzetlen munkát végezhet, mert azért jutalom nem jár s az elismerés csak saját lelkének megnyugtató érzése lehet.

Szolgálni a közösséget, irányítani a nemzetet, a fajt, a felekezetet és társadalmat nemes feladat, ami önzetlen és eltökélt egyént tételez fel. Akik tehát a közéletet irányítják, a legnemesebb munkát fejtik ki, mert ők egyéni életüket elhanyagolva a köz érdekében fejtene ki munkásságot, áldoznak azért időt, vagyont és fáradságot. Nem igazságos, de mégis úgy van, hogy a közéleti munkás érdemeit sohasem a saját kora, hanem az utókor, a történelem ismeri el s ez igyekszik jóvátenni azokat a hibákat, melyeket a nagy emberrel szemben a saját kortársai követtek el. Számtalan példa van erre a népek történetében. Szükségtelen ezekből a példák közül akárcsak

egyét is felemlíteni és elegendő, ha az emberiség jóltevőjének a szomorú történetét emlitem, akit a kortársai megfeszítettek. Ma hozsánnát kiáltott neki a nép, holnap halálát követelte. Ilyen a sorsa mindazoknak, akik a közösségért munkálkodnak. Ha nem is megfeszítés a jutalom, de a magatartás és viselkedés azzal egyértelmű.

A mi most ünnepelt kartársunk életét nem hasonlíthatjuk egy átlagos ember életéhez, mert ő életének az útjait csak egy vágányon a közélet göröngyös útjain vezette. Isten akarata családdal nem áldotta meg és a családi élet nemes tartalmát is csak nagyon rövid ideig ismerhette s aztán magára maradt, hogy egy hosszú életen át a közösségért, a székely fajáért fejtsen ki tevékeny és áldásos munkásságot.

Ez a munka nem volt egyszerű és mindennapi munkásság, ahol az egyén teljesítményét a mindennapi megszokott mederben folytatja, hanem az magába zárta az egész székely fajt és annak minden tagját és ezekért fejtett ki önfeláldozó tevékenységet. Gyermek helyett gyermekeinek fogadta a székelység minden tagját, hogy azoknak jövőjét, megélhetését elősegítse és fennmaradását biztosítsa. Hitt abban, hogy az emberek életét egy egy isteni akarat irányítja, ami a lélek buvárok szerint nem egyéb, mint a „categorikus imperativus”. Ez az isteni akarat mutatott utat minden munkájában. Isten akarata, hogy egyéni életét a közéleti munkássággal cserélje fel. Ez az isteni akarat adott tevékenységéhez erőt és kitartást. Ez sugalta neki, hogy ne csak lelki, hanem anyagi támogatást is adjon azoknak, akiknek jövőjét és fennmaradását kimunkálni, célul tűzte ki.

Az ember életének folyását, a szülői házból, magával hozott útbaindítás irányítja. Ő a szülői házban sem látott egyebet, mint amit életében gyakorolt. Az egyszerű és munkás egyházi lakban megszokta a szerénységet, igénytelenséget és a közéleti munkát. Az apa nem tett egyebet, mint munkálta az egyház érdekeit, tanított, nevelt és gyermekeit ugyanebben a szellemben nevelte. Hogy aztán ő is nem az egyházi munkát választotta élethivatásul, talán éppen a magasabb eszméket tartalmazó lelke akadályozta meg és az, hogy a szabad közpályán többet tehet azokért, akiket lelkébe zárt. Mert valójában egyházi szolga, pap volt ő egész életében, a közélet papja, aki szent hivatásának tartotta hirdetni a krisztusi szeretetet és az önfeláldozó munkát.

Már a régi békevilág ilyen munkakörben találja. Akkor a közszükséglet még nem kívánt olyan beható nemzetmentő munkát. Mégis mint a szűkebb otthonának a képviselője, a székelység igazi képviselője és érdekeinek védelmezője fejtett ki felbecsülhetetlen munkásságot. Tudta, hogy a székelység még a maga hazájában is mellőzött volt és védelemre szorult.

Igazi tevékenysége akkor bontakozott ki, amikor arra legnagyobb szükség volt. A világháború vérzivatarára — annak ellenére, hogy a központi hatalmak hadserege mindenütt ellenséges földön állott — a hadsereg ellenállását megtörte és a fegyverletételhez vezetett. Nem akarom keresni ennek az okait, mert azt a történelem hivatott megtalálni, de hiszem, hogy az alattomos aknamunka eredményezte a lelki ellenállás megtörését s ez vezetett a gyászos Trianonhoz. Az ország, melynek hadserege a csodákkal határos diadalokat aratta, letiporva feküdt az ellenség kénye kedvére. Szűkebb hazánk, a Székelyföld idegen uralom alá került és ezzel megkezdődött a kálvária és nehéz küzdelem, ami 22 esztendeig szakadatlanul veszélyeztetve a nemzet fennmaradását, intézményeinek életét és jövőjét, — folytatódott.

Ebben a küzdelemben volt élharcos a mi kedves kartársunk és vezér nemcsak egyháza, hanem az egész erdélyi magyarság részére. Nem mi, hanem az erdélyi magyarság és a magyar unitárius egyház hivatott arra, hogy annak a munkásságnak az értékét megbírálja és közkinccsé tegye, amit kifejtett ennek a két egységnek az érdekében. Ha beszélni tudnának azok a falak, melyek tanubizonyságai voltak annak a sok töprengésnek, amelyeket egyházáért, annak intézményeiért fejtett ki, úgy hiszem, soha el nem muló emlékeket vihetnénk magunkkal. Hányszor vállalta még szabadságának a kockázatásával is azokat a súlyos következményeket, melyek azokkal szemben következnek be, akik az állam törvényeit áthágják. Mert az intézmények fenntartása, azoknak táplálása csak az anyahaza segítségével volt megvalósítható és annak utalása csak az ő egyéni felelősségére történt. Nem riadott vissza semmitől, mert tudta és hitte, hogy ez a nemzet nem veszt el és annak ezerötszázestendő múltja folytatódni fog. Mindig bátran szembeszállott állami elnyomó akarattal és megvédte a reábizott értékeket. A gond és az anyagi teher sokszor veszé-

lyezettette egyháza egyes intézményeit, de akkor mindig előljárt jópéldával és áldozatkészségben is és a példa nem maradt követő nélkül, mert a legszegényebb ember is sorompóba lépett és meghozta a maga áldozatát.

Meg kell emlékezmem végül arról a hivatásról is, — aminek 50 éves lezajlása adott alkalmat nekünk a mai ünnepélyre — az ügyvédi hivatásról. Szándékosan hagytam utoljára, mert ez a legnehezebb és ez volt a mi ünnepelt kartársunk részére is a legtöbb gondot okozó hivatás. Az ügyvéd élete egy örökös küzdelem. Küzdelem az ügyfél érdekében az igazságért. Küzdelem a bírósággal, hatóságokkal, küzdelem az ellenféllel és küzdelem az ügyféllel is. De az ügyvéd nemcsak ezt a küzdelmet kell végigharcolja, hanem résen kell álljon a társadalom, az egyház és a nemzet érdekéért. És ebben a túlságosan telített küzdelemben mégis mindenki az ügyvédtől vár mindent. Tőle várnak adakozást, jótékonytságot, áldozatkészséget, mert feltételezi mindenki, hogy neki arra a vagyoni lehetősége is megvan. Pedig sokszor a külső fény és máz csak látszat és a valóság nagyon szomorú. Az ügyvéd azonban nem mutathatja a szegénységet és elhagyatottságot, neki mindenben elől és jópéldával kell járnia. Ilyen az ügyvéd helyzete általában. De ha most lelki szemeink elé idézzük a 22 éves kisebbségi ügyvéd helyzetét, akkor még fokozottabb munkát és áldozatkészséget látunk. A kisebbségi ügyvéd nemcsak a székelység jogi védelmét látta el, hanem őrt állt a felekezet templomának kapujában. Védte az iskolát, szembekerült a választási csendőrrel, ült a hadbíróóság vádlottainak a padján csak azért, hogy kötelességének eleget tehessen. Mindezekért hála azonban és talán elgáncsolás és vádaskodás lett a jutalom.

Ebben a munkában is első volt a mi ünnepelt kartársunk, mert ő az ügyvédséget ilyen szellemben fogta fel és gyakorolta. A közéletben is igyekezett magának utódokat nevelni és a jutalma a vád, a rágalom és támadás lett. Nem csüggedett el azért, mert munkájának ideális értéket adott és panasz nélkül üritette ki a rágalom poharát és vont le annak a következményeit. Tudta, hogy munkája közérdeket képvisel és azt elgáncsolni egyes támadásokkal nem lehet.

A hála és elismerés azonban nem maradt el. Az a Tudományegyetem, amelyik 1892. év június 4-én a doktori diplo-

mát adta Ferenczy Gézának, megemlékezett ismét róla és aranydiplomával tüntette ki, bizonyosságául annak, hogy azt az esküt, amit mint tettekész és erős fiatalember tett, be is tartotta. Ennek a kitüntetésnek mi csak tolmácsolói vagyunk és mint az ő fiatalabb kartársai meg is kell köszönjük neki az irányítást, mit a faj, felekezet, társadalom és az ügyvédség jólétének előbbrevitelének érdekében mutatott. Követői akarunk lenni abban az életfilozófiában, aminek képviselője volt és ami nem egyéb, mint Krisztus tanítása. Krisztus az ő tanítványainak azt mondta, arról ismernek meg, hogy a tanítványaim vagytok, ha szeretitek egymást. Útravalóul Ő is ezt mondja nekünk, mert a szeretetben van az egység és az egységben az erő.

Ezzel a gondolattal adom át az aranydiplomát Dr. Ferenczy Géza bátyámnak és kívánom, hogy annak dicsőségében velünk és szűkebb és tágabb családjával együtt sokáig gyönyörköd-hessék. Az Isten sokáig éltesse!

A diploma átadása után az üdvözlések következtek.

Az Unitárius Egyház képviselőjében *Dr. Gelei József* főgondnok a következő beszédet mondotta:

Mélyen tisztelt tb. Főgondnok társam!

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem tanácsa annak emlékére, hogy ötven évvel ezelőtt iktatott doktori sorába, arany diplomával tisztel meg. Az ügyvédi kar pedig ötvenéves ügyvédi működésedet ünnepli. Az Unitárius Egyház pedig osztozkodni kíván ebben az egykori Főgondnokát, mai tiszteletbeli Főgondnokát ért kitüntetésben, valamint ünneplésben, sőt feléje irányuló tiszteletet is lát a napfényes eseményben és éppen ezért engem bizott meg képviselőjével és egyben azzal, hogy Főtisztelendő Püspök Urunk és az Egyházi Képviselő Tanács meleg üdvözlését, valamint bőséges szerencsekívánatait tolmácsoljam s ugyanakkor a mi Istenünk áldását kérjem Terád, testi-lelki életed, egészséged továbbvitelére.

Osztozkodni kívánunk mind az ünnepeletésben, mind pedig lelkiörömeidben, mert nyilván tudjuk, hogy doktorrá avatásod óta eltelt drága ötven esztendőnek nagy javát szenteltesd és áldoztasd egyházad fellendítésére, nehéz ügyeink vitelére és az elmúlt szomorú esztendőkből életérdekeink hős, elszánt védelmére. Tudjuk és köszönjük ma azt is, hogy nemcsak lelket

áldoztál rajtunk keresztül a nemzetnek, hanem anyagiakban is bőségesen támogattad szegényrendű egyházunk intézményeit, fiait. Főként megjelentünk tiszteletedre nemcsak a belőled, cselekvéseid révén kisurgárázók elismerésére, hanem tanúságot akarunk tenni az előtt a legnagyobb emberi érték előtt, amit példányképnek nevezünk. Itt akarjuk kijelenti, hogy szigorú jellemed, megingathatatlan lélekjelleged, szilárd következetességed, a munkában nagy kitartásod és mindennek aljazataként egyszerű székely emberi lényed olyan örök példakép előttünk, akit jártunkban-keltünkben és minden cselekedetünkben örökké magunk előtt tartunk.

Mi jól tudjuk, hogy nem egyedül a miénk vagy s ezért is büszkék vagyunk rád. A tiszteletedet kezdeményező kamara és a tiszteletedre felsorakozott sokaság csaknem teljesen kívülünk áll. Jól tudjuk, hogy a Te egyéni nagyságodat és Istentől áldott lelkedet nem méríthette ki az Egyháznak nyújtott áldozat. Te tudtál élni a vármegyének, a társadalmi közéletnek, sőt a politikai nemzetnek, egyetemlegesen a fajtádnak: a székely népnek. De azt is láttuk ebben a széleskörű szerepedben, hogy Te ott is a mi hitelveink értelmében munkálkodó ember vagy, láttuk, hogy Te a világot és benne a nemzetet nem csupán Isten kegyelméből valónak nézted, hanem tudtad, hogy Isten elsősorban egy nagy felelőséget ruházott ránk e Világért, másodsorban pedig eleven cselekvésre, hős és veritékes küzdelemre teremtett bennünket. S mivel te mindig rendületlen bátorsággal küzdöttél a magyar életsors megtartásáért és fellendítéséért, ezért tudtuk terólad, hogy Te a közélet nehéz küzdelmeiben is *közülünk jöttnek* mutatkoztál. És ezért fölötte büszkék vagyunk Rád!

Az Isten téged hosszú élettel áldott meg. Örökségként tüntetett ki vele és mégis érdemeddé vált ez a hosszú élet is, mert Te úgy sáfarkodtál ezzel az isteni adománnyal, hogy érdekesültél arra, hogy ez a szép élet az Isten, a nemzet és az Egyház dicsőségére még messzire kinyújtassék. Legyen úgy, ezt kívánjuk Isten ünnepi ajándékaként!

Az Unitárius Irodalmi Társaság üdvözlése. Elmondotta
Dr. Kovács Lajos teol. tanár:

Méltóságos Uram!

Ezen a gyönyörű lélekünnepen, amikor egy rendkívüli magyar férfiú félévszázados, gazdag tartalmú, önfeláldozó, építő

munkája részesül hivatalos elismerésben, az Unitárius Irodalmi Társaság megbízásából és nevében én is szeretnék egy néhány üdvözlő szót elmondani. Olyan ez az üdvözet, mint amikor a gyermek tekint fel édesapjára és ebben a tekintetben mély-séges meghatódottság, szavakban el nem mondható ragaszkodás, hála, tisztelet, nagyrabecsülés és őszinte szeretet jut kifejezésre.

Ebben az ünnepi órában szívesen idézzük a múltat és tekintünk bele az Unitárius Irodalmi Társaság történetébe, melynek megteremtése és közel két és féltizedes működése elválaszthatatlanul összeforrott Méltóságod életművével.

Azokban a szomorú időkben, amikor az igazságtalan ítélet könyörtelenül darabokra szakgatta nemzeti életünket; amikor a szörnyű összeomlás után olyan kevés embernek volt helyén az esze, Méltóságod, néhai boldogemlékű Ferencz József unitárius püspökünkkel együttműködve, tisztán felismerte azt a történeti igazságot, hogy gazdag lelki kincsekkel rendelkező, magas szellemi színvonalon álló népet el lehet nyomni, meg lehet alázni, de megsemmisíteni nem lehet soha! E felismerés és annak gyakorlatban való megvalósítása által, egyházunkban végzett munkáján keresztül is, Méltóságod népünk valódi vezérének, szellemi irányítójának, jövőbe belepillantani tudó nevelőnek és mindenekfelett önzetlen lelkű Mecénásnak bizonyult.

Méltóságod az Unitárius Irodalmi Társaság szülőatyja és 1920-ban történt megalakulása óta annak legbuzgóbb, leglelkesebb, legáldozatkészebb támogatója és irányítója. Az a tény, hogy unitárius szellemi életünk történelmi múlttal rendelkező, magasszínvonalú folyóirata, a Keresztény Magvető a legnehezebb időkben sem szüntette be megjelenését és mint az Unitárius Irodalmi Társaság orgánuma történelmi hivatást teljesített, elsősorban Méltóságod érdeme, aki az Irodalmi Társaságot szellemi és anyagi tekintetben szüntelenül támogatta. És elsősorban Méltóságod érdeme az a nagyvonalú misszió is, amit a kisebbségi élet két évtizedében az U. I. Társaság értékes, léleképítő, a hitetlenségben hitet adó, a reménytelenségben reménységet nyújtó vándorgyűlések, felolvasó délutánok, pályadíjak kítűzése, szellemi munkára való állandó serkentés formájában megvalósított. Ez a misszió kimondottan nemzet- és egyházmentő munka volt, melynek igazi értékét, óriási jelentőségét a maga értéke szerint felmérni ma még talán nem is tudjuk.

Kérjük Méltóságodat, hogy drága gyermeke, az U. I. Társaság sorsát, jövőjét hordozza szívében a jövőben is.

Amidőn ebbe az örömmünnepbe boldog, áhítatos lélekkel bekapcsolódunk, kérem a Mindenhatót, hogy Méltóságodat áldja meg erővel, egészséggel, hogy szent, Istennek tetsző életművét a magyar szellemi életközösség, drága magyar népünk javára még sokáig folytathassa.

Dr. Fekete Sándor köri felügyelő-gondnok beszéde:

Méltóságos Uram! Szeretett Tiszteletbeli Főgondnok Úr!

A háromszéki unitárius egyházkör nevében mély meghatottsággal és őszinte szeretettel köszöntöm Méltóságodat ezen ünnepélyes alkalommal.

Jóleső és boldog érzéssel vállaltam ezt a feladatot, mert érzem és tudom, hogy Méltóságodnak Nálamnál nagyobb és őszintébb tisztelője és rajongója nem lehet. Szavaim könnyen jönnek, mert lelkem mélyéből valók. Szívemből szólok, mikor az unitárius egyházkör ragaszkodását és jókívánságait tolmácsolom. Az egész egyházkör meleg szeretete veszi körül ebben a percben Méltóságodat.

Hallottuk azt a sok oldalú társadalmi és egyházi tevékenységet, melyet Méltóságod kifejtett és kifejt. Én most úgy köszöntöm Méltóságodat, mint a jó, a nemes, az egész életét a hazájáért és Egyházáért élő igaz nagy embert, kinek határtalan jó szívénel, nemes gondolkodásánál, áldozatkészségénél, talán emberszeretete nagyobb.

Szeretettől volt és van áthatva minden ténykedése. Az a szeretet vezette, mely „soha el nem fogy”. Mely mindent meg tud bocsátani s mely csak a jó emberek tulajdona lehet. Jó ember Méltóságod, mert embertársa sorsa érdekli és segít a reászorultakon, mert át tudja érezni annak szükségességét. Int és figyelmeztet, jóakaratu szavát felmeri emelni az igazságtalanság ellen és harcol az igaz ügy érdekében.

Nagy jogászai judiciuma révén mélyen belelát az emberi életbe s észreveszi annak erényeit és hibáit.

Azaz 50 év, mely Méltóságod diplomája elnyerése óta eltelt, szakadatlan láncolata a szorgalmas, a dolgozni akaró és tudó — az életet megjavító munkálkodásának — s boldogan nézhet vissza reá, mely most *bearanyozza* azt a sok jót, amit

tett s amely az emberek szeretetét eredményezte és mindnyájunk igaz s önzetlen nagybecsülését hozta el.

Köszöntöm Méltóságodat, mint a székelység igaz megtestesítőjét, ki a maga erős öntudatával, mélyen gyökerező faji érzésével, nagy akaraterejével és igazságérzetével képviselője a székely fajnak s reánk mindig dicsőséget hozott és hoz. Aki mindig tudatosan és szívósan ragaszkodik az ősi tradíciókhoz, de a mai kor szavát is megérti és magáévá teszi. Kinek szervező képessége, magábabízása, egész öntudatos valója a székely vér életrealitását, elhivatottságát mutattja.

Élete minden gondolatát és vagyonát Hazánknak és Egyházának áldozta.

Mindig fáradhatatlan és kifogyhatatlan szívós energiával védi az igazságot. Vezetésre temett. Veleszületett nagy szónoki tehetségével harcol egyháza és hazája érdekeiért, mint kezdeményező, mint figyelmeztető, élő, őrködő lelke egyházunk életének.

Mindenkit szeret, mindenkit segít. Méltóságod igazi emberbarát. Nála jobb embert elképzelni sem tudok!

Munkabírást, egészségét, igaz magyar szívét a jó Isten tartsa meg, mindnyájunk örömére! Hazánk és unitárius Egyházunk dicsőségére!

Dr. Ferenczy Géza válasza az üdvözlésekre :

Mély meghatottsággal köszönöm, mind a mélyen tisztelt ügyvédi kamara elnökségének, mind az üdvözlőket és jókívánalmakat tolmácsoló küldöttségeknek és barátaimnak, valamint a mélyen tisztelt közönségnek azokat a szeretetteljes elismerést, tiszteletet és jókívánalmakat, melyeket a nekem juttatott „aranydiploma” átadása alkalmából kifejezni kedvesek voltak, melyekkel öntudatomat és vállaimat — hogy úgy mondjam — a roskadásig megterhelték.

Hangsúlyozottan kiemelem, hogy életem munkamezején soha nem kerestem, soha nem kértem és soha nem vártam a mai naphoz hasonló elismeréseket és kitüntetések, s bárhol ilyen természetű elgondolást észleltem, mindig kitértem előle. Az adott esetben úgy az elgondolás, mint az előkészítés és elintézés is annyira nesztelenül történt, hogy a midőn egy véletlen elszólásból — arról értesültem, már befejezett tények

előtt is állottam. Tényeket meg nem törtéنتté tenni nem lehet, — s így minden lehetőségem csak a megnyugvásra korlátozódott.

Magam már kezdő ifjúkoromban hazámnak elismert bölcsének, Deák Ferencnek — következő megállapítását, kijelentését — választottam életem irányelvül: Három hatalmat ismerek, melyeknek megnyilatkozásáért felelőséggel tartozom és pedig mindenek előtt Istent, — azután a saját lelkiismeretemet, s végül a közvéleményt. Nagy fontosságot tulajdonítok ugyan az utóbbinak is, de ha Isten és a saját lelkiismeretem előtt tisztán állok, fájdalmasan bár, de nyugodt lélekkel tűröm a közvéleménynek még kárhuztatását is. Isten és saját lelkiismeretem előtt törekedtem tisztán állani életem egész munkamezején, ezt éreztem és érzem a jelen pillanatban is. A közvélemény megnyilatkozására pedig annál kevésbé volt szükségem, mert igenis helytálló Kölcseynek az a megállapítása, hogy a lángelméken kívüli mindennapi emberek jelentősége csak egy kis lámpa, mely fényével csak egy kis területet képes bevilágítani. Közvéleményre tehát nem is kíváncsiskodhattam. Mégis a mai ünnepélyességben és megtiszteltetésben a közvélemény megnyilatkozását vélem, s ezért mond ajkam hálás köszönetet a mélyen tisztelt testületeknek és közönségnek.

Személyemre vonatkozólag mind a megtiszteltetés, mind az átnyújtás ünnepélyessége a múltakbani tényeim és eljárásaim értékelése, s így reám vonatkozólag emlékjelentőségű. A szép emlékek mindig fájdalmas érzéssel is vegyülnek, mert a mulandóság hangulatát is idézik fel. Eggyé lettek, mint a dió a héjával, — mint a csiga a házával, — mint a fény az árnyékkal, — mint a haszon a kárral. Személyemre nézve tehát a megtiszteltetés késő őszi napfény, annak derűjével, sugárfényével, de fogyatékos termelő melegével. Megnyugvást azonban az nyújt, hogy az utódok tanulhatnak a példanyújtásból, s ez a fogyatékos meleget érlelő meleggé varázsolhatja.

A nekem nyújtott aranydiploma tartalmát még nem ismerem, hasonlót sem láttam, de úgy vélem, hogy közéleti tevékenységem mellett mérlegelve van annak nyújtása által a hosszas ügyvédi gyakorlatom is. Az ügyvédség jogtudomány és jogalkalmazás, — az igazságnak kutatása és az igazság diadalának nyomvezetője. Az ész és szív közös munkája teszi azt hiva-

tássá. Az ügyvédi életpálya nemcsak becsületes kenyérkereset, hanem dísz is, ha csak az, a kit ezzel feldíszítettek el nem homályosítja. Tettekkel lehet és kell annak díszét ápolni és bokrosítani.

Legyen szabad — nem az aranydiploma tartalmából, hanem annak nyújtása tényéből egy pár okszerű következtetést levonnom, és pedig azt, hogy a Magyar Tudományegyletem azzal, hogy az ifjút a tudományban kiképezi, és részére a Dr. diplomát kiadja, még nem tekinti hivatását befejezettnek, hanem figyelemmel kíséri az ifjúnak a gyakorlati életbeni tevékenységét, eljárását, jogalkalmazását, s hol méltánylandó elismeréseket állapít meg, nem késik saját elismerését, aranydiploma nyújtással kifejezésre is juttatni. Továbbá azt, hogy Ügyvédi Kamaránk vezetősége sem elégedik meg a kamarai ügyvezetéssel, tagjai jogosult közérdekének lehető érvényesítésével stb., hanem éber figyelemmel kíséri tagjainak jogi, közéleti, társadalmi, erkölcsi tevékenységet is, s hol jelentősebb értéket állapít meg — gondolom példamutatás céljából — törekszik elismerő tényeket kiszorgalmazni, s azokat közvélemény elé terjesztéssel ismertekké tenni.

Nagyon kérek mindenkit, hogy ne minősítse ezen következtetéseimet a saját érdememet öregbítő kísérletnek, — hisz én már tovább, — vagy jobban értékesíthető nem is lehetek, hanem minősítse a szigorú tárgyilagosságnak, mely engemet annyiban érint, hogy jóleső feladatomnak érzem, hogy a Kolozsvári Tudományegyletem, mint a marosvásárhelyi ügyvédi kamaránk Vezetőségének nemes hivatás teljesítésért hálás köszönetemet nyilvánítsam.

Magyar papi házban születtem, — ennek odaadó meleg szeretete oltotta belém a hitnek, az egyetlen jó Istennek meg-ingathatatlan szeretetét és bizalmát. Törekedtem is egyházamnak közérdekeit hosszú évtizedeken át híven szolgálni, köszönöm annak elismerését, melynek nagyrabecsült főgondnok társam a jelen alkalommal is oly szívbemarkolóan kifejezést adott.

A felekezeti tanítás nevelt, s öregbítette meg bennem nemcsak az erkölcsi szabályoknak értékét és érzését, hanem annak tudatát is, hogy felebarátaim, s különösen magyar fajom tagjai között ne ismerjek, se születési, se vagyoni jogi különbségeket. Ez és az erdélyi szellem, s annak történelmi megnyilatkozásai

érlelték tudatommal azt is, hogy ne ismerjek valláskülömbőségeket se. A hit Istennek ajándéka, és ha Istennek úgy tetszett, hogy Erdélynek földjét a hímes rétek különbféle tarka virágokkal díszítés mintájára, — a különbféle felekezetek egymás mellé állításával — ékesítse, — meghajlok az Isteni bölcsesség előtt. Azért voltam és vagyok híve Erdély részünkön a felekezeti oktatásnak és a felekezetek közötti békének.

Közéleti és társadalmi tevékenységem túlnyomó részét Háromszékvármegye munkamezején teljesítettem, ismerem vármegyénk népét, annak értékét, és vezetőségének képességét. Meggyőződtem arról, hogy ezek nemcsak tudják, nemcsak képesek, de akarják is a történelmi múltnak megfelelő jobb jövőt kiépíteni, — s azért voltam és vagyok erős híve a lehető önkormányzatnak.

A múlt a jövő tükre, az események ismétlődnek a gyakorlati élet által igényelt kisebb-nagyobb változtatásokkal. A multat őrizetükben tartják és a jövő építésének munkáját dolgozzák a különbféle tudományos, irodalmi, társadalmi, erkölcsi, gazdasági stb. egyesületek. Nagy a feladat, nemes a hivatás. Itt szükség van minden munkaerőre. Ezért törekedtem egyesületeinkben résztvenni s csekély tehetségemnek azok hivatásteljesítésében segédkezni.

Ne méltóztasson a nagyérdemű közönség rossz néven venni, hogy mindezekre kiterjeszkedtem, de feladatomnak éreztem ismertetni hogy mennyiben voltam hű az irányelvemül választott Deák Ferenc-féle elvi állásponthez s hogy legjobb meggyőződésem szerint Isten és saját lelkiismeretem előtt mennyiben állottam és állok tisztán s most mély tiszteletet érzek és meleg köszönetet mondok az igen tisztelt közönségnek a megjelenésével és megnyilatkozásával tanusított közvélemény megnyilatkozásáért.

Ismételten és melegen köszönöm a személyem iránti nagybecsű elismerés- és jókívánságokban megnyilatkozott szeretetet s kérem hazánk és fajunk „jobb jövője” bekövetkezését és kérem az ünneplő közönségre Istennek segedelmét és áldását.

P. Szentmártoni Kálmán.

Belső emberi család sarja. Az egyházas életet örökségképpen hozta magával. Ez meg is látszott egész életén, mert nemcsak az egyház szolgálatába állott, mint tanár, hanem ezenkívül hű munkása volt unitárius egyházának és vallásának. Családjában a történetírás hagyomány. Csak nemrégén közölt nagyatyja történelmi jegyzeteiből a kolozsvári unitárius kollégium önképzőkörének alapítására vonatkozó új adatokat. Talán ez az örökölt hajlam irányította, amikor az érettségi vizsga letétele után történelem-földrajz szakos tanár lett. Tanulmányai befejeztével egyháza szolgálatába állott. Innen kezdve 38 éven át széleskörű és nagyarányú munkát végzett mint *tanár*, mint *tró* és mint *közéleti* férfiú.

Mint *tanár* ama régi gárdából való, akik nem elégedtek meg az előírt órák kitartásával, hanem a gondos nevelő éberségével kísérték a tanítványaik minden lépését. Tárgyát a legújabb módszer szerint tanította s nem elégedett meg a történelmi események ismeretével, hanem azoknak erkölcsi, vallási és hazafiúi tanulságaival is gazdagította tanítványai lelki világát. Rövid kolozsvári h. tanári működése után a székelykeresztúri gimnáziumnál lett rendes tanár, ahol hűségét egyháza azzal jutalmazta, hogy igazgatóvá választotta. Igazgatósága az idegen megszállás egyik legsúlyosabb korszakára esik. A kákán is csomót kereső idegen hatóságokkal heves összeütközésbe jött, amiért méltatlan meghurcoltatásban részesült. Ennek az lett a következménye, hogy az egyházi főhatóság mint rendes tanárt a kolozsvári főgimnáziumhoz hívta meg, ahol azóta folytatta áldásos működését az 1943. tanév végéig, amikor teljes testi és lelki erőben nyugalomba vonult. Mint tanárt az a ritka kitüntetés érte, hogy a minisztérium az V. fizetési osztály 2-ik fokozatába léptette elő s innen bocsátotta nyugalomba.

Mint *tró* is kiváló és maradandó nevet biztosított magának nemcsak az egyházban, hanem azon kívül is. A különböző lapokban és folyóiratokban megjelent cikkei és tanulmányainak a címe hosszú sort tenne ki. De dolgozatai közül különösen kiemelkedik a János Zsigmond erdélyi unitárius fejedelem életrajza című kötete, melyet az Unitárius Irodalmi Társaság pályázatára írt s amellyel országos hírnévre tett szert. Jelenleg a „Keresztény Magvető” egyik szerkesztője, amelyet igen értékes cikkekkkel gazdagított. Írásait az alapos tájékozottság és gondos utánjárás jellemzik. Az Unitárius Irodalmi Társaság az elsők között igyekezett tagjai sorába választani.

Bármilyen hű volt tanári munkája teljesítésében s bármilyen széleskörű irodalmi munkát végzett, mégis jutott ideje arra, hogy a *közélet* mindennapi munkájában is résztvegyen. Székelykeresztúri tanársága idején az ottani híres Jótékony Nőegyletnek évek hosszú során titkára volt, melynek munkaköre és áldásos hatása az ő irányítása mellett állandóan növekedett. Jelenleg az Unitárius Irodalmi Társaság buzgó főtitkára, melynek ügyeit önzetlenül és teljes hozzáértéssel intézi. Emellett több egyházi és társadalmi egyesület tevékeny tagja

P. Szentmártoni Kálmán nyugalomba vonulása nem a nyugalmat, hanem a még fokozottabb munkát jelenti. Mi további életére és munkásságára is Isten gazdag áldását kívánjuk!

Vári Albert.

A szombatosság vádja.

Kolozsvár város kiadásában megjelent „*Kolozsvár, egy magyar város ezer esztendeje*“ című műben a 24. lapon dr. *Makkai László* tudományos intézeti tanár tollából a következőket olvassuk :

„Dávidot nyugtalan lelke és a köréje gyült kalandorok fantasztikus hitelve az unitárius vallás 1571-ben törvényesített dogmáinak továbbfejlesztésére, Krisztus imádandóságának, a gyermekkeresztelés szükségességének, a feltámadásnak, a lélekelhalhatatlanságának, a hit által való megigazulásnak s az eredendő bűnnek tagadására és az ószövetségi zsidó valláshoz való közeledésre indították. Minden keresztény felekezet közös alapdogmáinak ez a merész elvetése nemcsak a katolikusokat, hanem a lutheránusokat és a kálvinistákat, sőt az unitáriusokat is felháborította s az ország nagy többsége közös arcvonalat alkotott Dávid és követői ellen. Így a szombatos vagy zsidózó szekta (ahogy a később kifejlődött felekezetet nevezték) a hivatalos üldöztetés miatt nyíltan nem szervezkedhetett, titokban azonban a múlt század végéig fennmaradt, míg hívei formá szerint is áttértek a zsidó vallásra s csak napjainkban lettek újra unitáriusokká.“

Ebben a sok mindenféle vádban tehát az van kimondva, hogy a szombatosságnak Dávid Ferenc volt a megalapítója, vagy legalább is elindítója. Ez ellen a vád ellen az Unitárius Egyháznak Főtanácsa egyhangú ünnepies tiltakozással felelt s azt gondoltuk, hogy ez a tudós, de az unitarizmus megítélésében elfogult író a források alaposabb tanulmányozására vezetni s ezután tanulmányaiban éppen a saját érdekében kerülni fogja az ilyen alaptalan, egy történelmi magyar egyházat s annak vértanú alapítóját a valóságnak meg nem felelő, hátrányos színben tüntetni fel. A református egyháznak erre semmi szüksége sincsen. Hiszen teljesen igaza van Pokoly József ref. történetírónak akkor, midőn ezt mondja, hogy János Zsigmond

halálával megszűnt az unitárizmus „veszedelmes ellenfél” lenni a református egyházra nézve. Mi is azt mondjuk, hogy az unitárizmus nem veszedelmes ellenfél sem a református, sem más magyar egyházra nézve, hanem alázatos követője a názáreti Jézusnak, lelkes hirdetője az evangéliumi hitnek s mindenkor önfeláldozó, hűséges hordozója a magyar sorsnak. Ez a magyar sors, amely néha csaknem azonos a balsorssal, rá kellene ébresszen minden író, s különösen testület meghívásából író, arra, hogy a magyar élet olyan szervezetével, mint amilyen az unitárius egyház, ne legyen igazságtalan. Nem ez történt, hanem ennek éppen az ellenkezője.

Perédi György szerkesztő az „Erdélyi Szemle” folyó évi áprilisi számában élesen megbíráltta az említett író cikkét. Erre Dr. Makkai László az „Ellenzék” ugyancsak folyó évi június 19-iki számában válaszol s még jobban rádupláz előbbi állításaira. Ídézzünk ezekből néhányat:

„... alig hiszem, hogy egyetlen unitárius is megtárgadná őt (Dávidot) azért, mert az unitárius vallást elhagyva, a zsidózó szekta megalapítója lett.”

„Már pedig éppen az anabaptizmus az, amelyet az általam „kalandornak” nevezettek hirdettek s melyet nálunk zsidózásnak neveztek.”

„... Gál Kelemen is megállapított, (A kolozsvári unitárius kollégium története II. 366, 372, 507 l.) kezdett hajlani Dávid Ferenc a zsidózó hit felé.”

A Perédi György helyreigazító nyilatkozata tehát az írónál nem halált méltánylásra, hanem egy olyan elterjedt lap útján, mint milyen a kolozsvári „Ellenzék”, még további — csaknem azt mondhatnók — propagandaszerű terjesztést nyert az az állítás, hogy Dávid Ferencnek, az unitárius vallás megalapítójának a vallása zsidózás, vagy szombatosság lett volna.

Ezt a súlyos tévedést nem lehet szó nélkül hagyni. Dávid Ferencnek, ennek a tiszta magyar hitjavítónak igazi nagysága most bontakozik ki. Az ő vallása életet formáló vallás; örök keresése, kutatása nem egy hibbant elme beledölése, „kancsalul festett egekbe néző” rajongás kátyujába, hanem az erdélyi szellem magasan szárnyalása, az evangéliumi igazság megtalálása. Élete az örökké küzdő ember élete, bukása, halála

az igazságért küzdő nagy férfiú vértanúsága. Az ilyen embert nem szabad igazságtalan vádakkal kisebbiteni. Ez nem érdeke sem az igazságnak, sem a magyar életnek.

A szombatosság kérdése nem ismeretlen a művelt magyar ember előtt.¹ Az unitárius vallással való kapcsolata is tisztázva van az egyháztörténelemben és magyar irodalom és történelemben is. Minthogy azonban az emberek túlgyorsan felednek, nem lesz célszerűen megvizsgálni a szombatosság vádját Dávid Ferencre és az unitárius vallásra nézve is.

I.

A szombatosság vádjának megértéseért s általában a kérdés helyes elindításáért röviden meg kell emlékezünk Dávid Ferenc vallásos fejlődéséről. Ezt annál inkább meg kell tennünk, mert erre nézve egyes, teljes jóakarátú emberek is tévedésben vannak. Abból a tényből kiindulva, hogy Dávid Ferenc a lutheri és kálvini hitjavításnak is küzdő harcosa, a megalakult két egyháznak püspöke is volt s megalapítója és püspöke volt az unitárius egyháznak, egészen ellentétes megállapításokat vontak le. Egyik, a jóakarátú oldal ebben a vallási fejlődés (evolucio) megtestesülését abban látja, hogy Dávid a Luther, Kálvin tanait, a maguk teljességében átvette s ezekről, mint lépcsőfokokról egy magasabb szellemi életbe, az unitarizmusba jutott. A teológiában képzett ember ezen természetesen nagy zavarba jön, amely zavar azáltal még nagyobb lesz akkor, ha a Dávid Ferenc utolsó vallását a szombatosságban, vagy zsidózásban keresi. Ez utóbbi csakugyan nem haladás, hanem visszafelé fordulás, nem élet, hanem elsorvadás. A Luther és Kálvin reformációjának hittani alapja az emberi természet teljes romlottságán, a bűnnek végtelen nagyságán nyugszik. Az em

¹ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása (1868) I. K. 146. Kövály László: A szombatosok Erdélyben. Ker. Mag. IV. 244—261 l. Gróf Kuun Géza: Az erdélyi szombatosság kérdéséhez. U. o. 363—64 l. Péchy Simon kancellár. U. o. VI. 34—48 l. Az erdélyi székely szombatosok. Vasárnapi Ujság XX. 167, 175, 190, 202 l. Győri Lajos. Az erdélyi székely szombatosok. Vas. Ujság XXX. 598, 614, 630 l. Ferencz József: Dávid Ferenc és a szombatosság. Vas. Ujság XXX. 746 l. Boros György Ker. Magv. XXV. 6—20 l. A szombatos énekes könyvek s általában a szombatos irodalom tanulmányozásával a kérdés eléggé tisztázódott, ámbar néha itt is a zsidózást Dávid Ferenc nagy nevéhez kötik. V. ö. Kohn Sámuel: Szombatosok 1889. Dr. Nagy Sándor: Szombatos kodexek. 1889. Thury Zsigmond: A szombatos kodexek bibliográfiája. Sziládi Aron, Péchy Simon Psalteriuma. 1913.

bernek nincsen érdeme az üdvösségre, arra csak ingyenkegyelemből a Kristusért, az általa adott elégtételért juthat. Az ily felfogáson keresztül nem juthat el senki az unitarizmusra. Ezt csak azok hihetik, akik nincsenek tisztában sem a Luther, sem a Kálvin teológiájával.

A másik irány, amely az unitarizmust nem tudja megérteni, Dávid Ferenc munkásságában „szerfölvött újságvágyat“, következetlenséget, zavarosságot s a gyarlóságoknak végtelen sokaságát látja. Ezek rendszerint minden félszeg tant neki tulajdonítanak, amit a reformáció zajos százada fölvetett.

Egyik iránynak sincsen igaza. Dávid Ferenc reformációja nem mutat sem ingadozást, sem következetlenséget, sem szélsőségeséget. Az nem áll, hogy a lutheri és a kálvini teljes hittant magáévá tette volna. Ha ezt teszi, akkor tényleg következetlenséggel vádolhatnók, minthogy sokan nem értvén meg Dávid Ferenc életét és munkásságát, azzal is vádolják. Dávid Ferenc a reformációnak azt az álláspontját, amely a bűnre és Krisztus vére által való váltságtanra helyezte a fősúlyt, amely ebben kereste a kereszténység lényegét, sohasem fogadta el. Az ő küzdelmes életében a protestántizmus szoros határai még nem voltak megvonva, hanem kialakulóban voltak. Amint Ferenc József püspök írta az „Unitárius Kis Tükörben“ s amint most éppen ujabban Zoványi Jenő, a jeles egyháztörténetíró is állítja,¹ Dávid Ferenc először magának a hitjavításnak állott szolgálatában. Tehát először maga a hitjavítás, az egyház, az élet megújulása ragadta magával. Mikor ő ennek az eszmének megvalósításáért síkra szállott, a Luther tanításai szerinti hitjavítás volt elterjedve Erdélyben. Amikor azonban az úrvacsora kérdés előtérbe került, akkor a Kálvin felfogásához csatlakozott, mert ezt a felfogást tartotta helyesebbnek. Amikor pedig a Szentháromság kérdése is előkerült, el kellett válnia előbbi küzdőtársaitól, mert meggyőződésének végtelen komolysága arra vezette. Dávid a Szentháromságot nem tartotta bibliai tannak. Dávid Ferenc nem könnyű szívvel tette ezt, hiszen a nyugalmasabb élet helyett azt a küzdelmet választotta, amely végre mégis a vértanúság keserves dicsőségét, a dévai vár akkor megalázónak szánt rabságát szerezte meg számára. Erre

---

¹ Unitárius Értesítő. 1943. aug. szám.

a nagy lépésre nem teológiai szüklátóköri egyoldalúság vezette, hanem a kereszténységnek egy emelkedettebb, szélesebb látóköri felfogása. Amint Tollin Henrik magdeburgi evangélikus lelkész mondja Servét Mihályról: „Vele egy harmadik reformáció kezdődik: *a szabad bibliai gondolat reformációja, a Kristus iránti vidám lelkiismeret reformációja, az Isten által bételt embe-riesség reformációja.*“

Ezt a Dávid Ferenc reformációjáról is nyugodt lélekkel elmondhatjuk. Itt tehát az a reformáció kezdődik, amely nem a bűnre, a rosszra, a kárhozatra fekteti a súlyt, hanem az ember jóra való képességeire, az Istennel, ami mennyei Atyánkkal való megszakíthatlan viszonyra. Ezzel a felfogással elhalványul Krisztusnak a kereszthalál által adott elégtétele, de megerősödik az ember Jézus példamutató élete, üdvösséget jelentő tanítása. A XVI. században ezt az irányt kevesen értették meg s nem csodálkozhatunk azon, hogy vagy eretnekségnek tartották, vagy pedig valami idegennek, török hitnek vagy zsidózásnak nevezték. Ma azonban a XX. században bármennyire is igyekezzenek a kereszténységnek egyes csoportjai a kereszténységnek u. n. régi alaptanait újra föléleszteni, mégis csak be kell lássák, hogy nagyon komoly vallásos elmék vannak, akik az unitárizmust is a kereszténység családjába sorozzák mint a keresztény vallás törvényes gyermekét.¹ Mi nem bántunk senkit a hitéért, legyen mindenki boldog a meggyőződésében, de engedjék meg azt, hogy mi is elvárjuk másoktól, hogy a mi hitünket, a mi meggyőződésünket, a mi igazságunkat is éppen olyan tiszteletben tartsák, mint mi tesszük azt másokéval szemben. Dávid Ferenc nagyszerű, glóriás alakját nem szabad a szombatosság mosdóvizébe fullasztani. mert Dávid Ferenc nem volt szombatos s tanításai nem jogosítanak fel senkit arra, hogy azt szombatosnak mondja.

II.

Dehát miért került Dávid Ferenc a szombatosság vádja alá? Sajnálattal kell rámutatnunk, hogy az első vádolója Blaudrata György híres udvari orvos, Dávid Ferenc egykori munkatársa és barátja volt. Jakab Elek szerint e vádnak segítőtársa

¹ V. ö. Benczédi Pál: A liverpooli vita. Keresztény Magvető 1934. 87. lap.

volt a Dávid Ferenc álláspontja megváltoztatására behívott híres hittudós, Socinus Fausztus is. Ez azonban nincs bizonyítva, ámbar Dávid Ferenc és veje, Trauzner Lukács is ebben a hitben voltak.¹ Amint ismeretes, Blandrata bevádolta Dávid Ferencet, egykori barátját és munkatársát azzal, hogy újító. A vádat azzal igyekezett népszerűsíteni, hogy Dávid tanításairól a valóságnak megnefelelő híreszteléseket tett közzé. Úgy állították össze a Dávid tételeit, mintha ő Mózeset és a prófétákat akarná Jézus helyébe állítani. Dávid Ferenc ezt tagadta. Hogy ez a tagadás nemcsak a vádlottnál érthető és megbocsátható védekezés volt, mutatja, hogy a Krisztus nem imádásának tana mellett kitartott végig, legfőnnebb azzal védekezett, hogy ez nem újítás, mert arról 1571. előtt, az unitárius vallás törvénybeiktatása előtt volt szó, sőt akkor Blandrata is vallotta ezeket. Ezt az egész kérdést nagyon szépen, meggyőzően írja le Jakab Elek „Dávid Ferenc emléke” (223—243. lap) című művében. Ma sem fordult elő oly adat, amely a megállapításain lényegében változtatna. Dávid Ferenc, mint „újító” börtönbe kerül, ott meghal; elítéltetése után Blandrata hozzá fog az egyházi szervezet megmentéséhez és ebben a tekintetben tényleg értékes munkát végez. Ha azt is mondjuk, hogy Dávid Ferencet, egykori barátját, munkatársát, az unitárius vallás megalapítóját el is árulta, de az igazság kedvéért meg kell állapítanunk, hogy az unitárius egyház megmentéséért Hunyadi Demeter püspökkel együtt mindent megtett.

Dávid Ferenc halála után egyes nem unitárius krónikások bizonyos mértékben nyakába varják a szombatosság vagy zsidózás megalapítását, vagy legalább is az ő irányát olyannak tüntetik fel, amely alkalmas volt a zsidózás útjának egyengetésére.² A XVII. században Gelei Katona István a „Titkok titka” című nagy művében szintén a zsidózásba fullasztja Dávid Ferenc vértanú alakját, de Enyedi Györgyöt is, a lelkes szónokot és püspököt „nagy rabbinusnak” teszi. Átugorva a közbeeső századokat, a XIX. század nagyban tisztázta a Dávid Ferenc

¹ Jakab Elek : Dávid Ferenc emléke. 226. lap.

² Nevezes följegyzések vannak erre vonatkozóan Arator Stefan, Nagy Szabó Ferenc, Trausch József, Schesaens, Bod Péter műveiben. Ezek azonban mind ellenséges hangon szólnak Dávidról. A judaizmus mellett az atheizmus vádja is csaknem egyenlőszámban szerepelt, valamin a török hit is.

alakját, de Pokoly József kiváló református történetíró valóságos torzképet fest róla,¹ s megint belemártja a zsidózás folyamába. Érzi, hogy ez a vád erős bizonyításra szorul, s finom nyelvészkedéssel különbséget tesz a „zsidózás” és a „szombatosság” között. Szerinte Dávid Ferenc csak zsidózó volt, a szombatosság pedig abból fejlődött ki. A „zsidózás” még az újszövetség körében mozog. A szombatosság már ószövetségi vallás lett. „A szombatosokról” Kohn Sámuel budapesti főrabbi írt (1899.) egy vaskos könyvet. Ebben meg van állapítva, hogy Dávid Ferenc nem volt zsidózó, de szerző azt a téves hitét juttatja kifejezésre, hogy a Krisztus nemimádásának tana jó út volt a szombatos vallás kifejlődésére.

Még csak azt említem meg, hogy a református egyház-történelmi és középiskolai tankönyvek Dávid Ferenc hatalmas alakját a szombatosság nem éppen lelkesítő színére mázolják.

III.

Nagy általánosságban így fest a szombatosság vádja Dávid Ferencsel szemben és egy kissé az unitarizmus eredetével szemben is. Lássuk már most, hogy mi az igazság. Helyesebben: mik a biztos cáfolatai annak, hogy Dávid Ferenc nem volt „zsidózó”, annál kevésbé nem szombatos és hogy az unitarizmusnak találkozása a szombatossággal merő véletlenség. A szombatos irány semmiképpen sem tartozéka vagy következménye Dávid Ferenc szellemének. Eme meggyőződésemet a következő komoly tényekre alapítom.

1. Dávid Ferencet az erdélyi országgyűlés nem zsidózásért, hanem „újítás” vétségéért ítélte holtig tartó börtönre. Az újítás a Krisztus nem imádásának tana volt. A felnőttek keresztelését sem említi az ítélet.

2. Szombatosok, vagy zsidózó felekezetek nemcsak Erdélyben, hanem máshol is keletkeztek, ott, ahol Dávid Ferenc tanait nem is ismerték. Csehországban 1530. körül már ismeretes egy zsidózó (subotniki) felekezet, amely átterjedt Sziléziába, Lengyel- és Oroszországba is. Oroszországban egészen napjainkig fennmaradt. Angliában 1545 körül ezektől függetlenül szintén keletkezett szombatos felekezet.²

¹ Az erdélyi református egyház története. I. k. 101—312. l., II. k. 44—52. l.

² Gróf Kuun Géza az összehasonlító vallástudomány kiváló művelője, az Erdélyi szombatosságban orosz hatást lát. (Ker. Magv. 174. 363 l.) Ugyan-
ezt hiszi Kénosi Tözsér és Uzoni Fosztó történelme is.

3. 1618. nov. 11-én az erdőszentgyörgyi zsinat foglalkozott a szombatosság vádjával. Az unitáriusok tisztázták magukat a vád alól. A zsinat elnöke Keserői Dajka János ref. püspök volt, akit nem lehet azzal vádolni, hogy az unitáriusoknak kedvezett volna.

4. Dávid Ferenc elítéltetése és halála s különösen Blandrata halála után annyira élt a lelkekben Dávid Ferenc iránya, hogy a kátéíró Várfalvi Kósa János, a lángoló szónok és nagy tudós Enyedi György és a kiváló író Thoroczkai Máté unitárius püspök írásaiban ez kifejezésre jut Midőn ezért Ráv Mátyás kolozsvári szász unitárius pap „újitás” (innovatio) vádjával a püspöki állás el nem nyerhetése miatti bosszújában I. Rákóczy György fejedelemnek följelenti hitfeleit, az országgyűlés bírói joggal felruházott bizottságot küld ki az újítás ügyének megvizsgálására. Ez a bizottság 1638-ban Désen az ügyet megvizsgálta. Az unitárius egyházat nem találta újítónak. Ellenben talált ú. n. „istenkáromlókat”; ezek voltak azok, akik Jézusról tiszteletlenül nyilatkoztak és szombatosokat, akik ennek a tiltott szektának hívei voltak. Jól jegyezzük meg, az országgyűlés e bizottsága nemcsak a Jézust nem imádókat, hanem az ú. n. Istenkáromlókat sem sorozata a zsidósághoz.

5. A szombatosok sehol sem hivatkoznak Dávid Ferencre, mint alapítójukra. A szombatos énekek az unitáriusok ellen is éppen úgy tiltakoznak, mint a többi felekezet ellen. Ime egy szombatos ének két verssora :

Ez háromféle vallás ez világban (T. i. kath., luth., ref.)
Sok lelkeket tart igen nagy rabságban,
Tévelyegnek Isten ismeretében,
Legeltetnek hamis biztatásokban.

Negyed rendben az, kik egy Istent vallnak,
Tiszteletben im ezeknél nem jobbak ;
Emberi találmányt, ők is követnek
Az többivel egy hajóban eveznek.

6. Szombatos vallásra nemcsak unitáriusok, hanem katolikusok és reformátusok is tértek át. Hogy az unitáriusokból többen többen tértek át, annak oka az, hogy az alapítóknak: Eőssi Andrásnak és fogadott fiának; Péchy Simonnak sok

unitárius faluja, jobbágya volt. Szombatos vallásuk előtt mindketten unitáriusok voltak.

7. Dávid Ferencről súlyos tévedés azt állítani, hogy az ószövetségnek előnyt adott volna az új felett. Tessék csak elolvasni Dávid Ferenc írásait, meg fog győződni az ellenkezőjéről.¹

8. Ellenséges vagy tévedésen alapuló források idézése nem döntik meg az igazságot. Az anabaptizmust tévesen nevezik szombatos kezdetnek.

A fenti tények azt hiszem teljesen elegendők arra, hogy a Dávid Ferenc nevéől a zsidózás érdekes, de szükségtelen és káros mozgalmát elválasszuk.

Ami már most egyéb kisebb nem éppen hizelgő állításokat illeti, a feltámadás és a lélek halhatatlanságának tagadását Dávid Ferencnek is tulajdonítja Makkai. Ebben is határozottan téved szerzőnk. Pokoly József ref. egyháztörténetirő mondja róla: (A fejedelem) „örökös fogságra ítélte és Déva várába záratta Dávidot, hol aztán az év november havában a halál megkönyörült a sokat küzdött, sokat szenvedett nagy férfiun és átvitte az örökkévalóság hazájába, melyben ő hinni soha meg nem szűnt.”² Mindezekre nézve legjobb bizonyítékok a Dávid Ferenc munkái. Azok, amiket ő írt és nem azok, amiket róla meg nem értő lelkek sugalmaztak.

Azt hittük, hogy ma ilyen vitával nem kell foglalkoznunk. Elődeink vitáztak eleget, mi az építés terére kell lépjünk. Nem a felekezeti érzékenység mondatja ezeket, hanem az igazság szeretete, a magyar értékek megbecsülése.

A közös magyar összefogás csak ezen az alapon történhetik. Már pedig magyar hazánk hivatott vezérei állandóan erről beszélnek s e beszédnek tetteikben kell megnyilvánulnia.

Benczédi Pál.

---

¹ A Prot. Szemle 1898. évf. 285. lapján Pokoly József elismeri, hogy Dávid F az újszövetséget fölébe helyezi az ó-nak. A De dualitate című művében pedig Dávid csaknem teljesen az újszövetségre támaszkodik.

² Pokoly: Az erdélyi ref. egyház tört. I. k. 265 l. A lélek halhatatlanságát is a test feltámadását 1571-ben a Páduából hazajött ifjak, köztük Tóth Milós támadta. Sommer János Dávid veje az eredendő bűn, a hit által való megigazolás ellen beszélt, a halhatatlanság ellen nem. Pokoly i. m. 250 l.

Keresztény, magyar öntudat.¹

Minden kornak vannak divatos szólamai, melyeket a felületes tömeg szajkó módjára ismétél, varázserőt tulajdonít nekik és azt hiszi, hogy azoknak léleknélküli hangoztatása által immár bizonyosságot tett arról, hogy a kor szellemi és erkölcsi színvonalán áll.

Napjainkban ezren és tízezren hangoztatják, hogy ők öntudatos keresztények és öntudatos magyarok.

Ha megkérdézzük őket, hogy mire alapítják ezen állításukat, büszkén teregetik ki születési okmányaikat . . .

Jó, jó testvér, okmányaidból látjuk, magyarnak és kereszténynek születtél, de minő érdemek és minő áldozatok jogosítanak fel arra, hogy magad öntudatos kereszténynek és öntudatos magyarnak nevezd?!

Érdemek?! . . . Áldozatok?! . . . Hebegi zavartan. Hát nem elég érdem, hogy kereszténynek és magyarnak születtem?!

Én ezért jutalmat várok és nem akarok áldozatot hozni.

Aki így beszél és így gondolkodik, az sem nem öntudatos magyar, sem nem öntudatos keresztény, hanem méltatlan hasonélvezője annak az érdemen kívüli ténynek, hogy magyarnak és kereszténynek született.

Az ilyen egyén a keresztény magyarságnak nem lesz erőssége, támasza, mert a legelső sorsfordulatnál lelkifurdalás nélkül képes elfelejteni, hogy magát valaha is öntudatos magyarnak és öntudatos kereszténynek vallotta.

Az öntudatos keresztény érzi, tudja, hogy a kereszténység nem egy benső tartalom nélküli üres cím, amellyel kilincselni lehet. Nem egy ősi hagyományokkal megszentelt ünneplőruha, amelyet koronként magunkra öltünk, hanem szívünknek és

---

¹ Előadás a nagybányai unitárius egyházköztség 1943. június 27-iki összejövetelén.

lelkünknek belső sajátsága, amely lelkünkkel egybeforott és elkísér az élet útjain a verőfényes ünnepnapokon ép úgy, mint a sötét hétköznapok gondtal és verejtékkel teljes küzdelmei közé.

A kereszténység a lélek ereje és a szív gazdagsága.

A kereszténység hit, amelynek alapja Isten szeretete és a hívő lélek, miközben szeretetben egyesül a nagy mindenség végtelen urával, hite által szabaddá és erőssé válik.

A kereszténység morál, amelynek alapja az emberszeretet, minden szépnek és jónak szeretete És az emberi szív, amelyen elárad a szeretet melege, gazdaggá válik.

A kereszténység önmérséklet, áldozatkészség.

A kereszténység kultúra és szociális erő.

A kereszténység világnézet, amely a modern izmusokkal szemben az élet legfőbb értékét nem az anyagban, nem a technikában, hanem a lélek tisztaságában és erejében keresi.

És ha a mai nagy világegyéből, az emberi civilizáció mai nagy válságából csak egy csoda vezetheti ki a szenvedő emberiséget, ennek a csodának az alapja csak a tiszta lelkek ereje lehet!

Az öntudatos keresztény a gazdasági őrsváltás lényegét nem a személyek változásában, hanem a szellem megújulásában igyekszik kidomborítani.

Bármilyen munkakörbe állítsa is az élet, tetteivel, egész élete példájával igyekszik bebizonyítani a kereszténység erkölcsi fölényét.

Komoly értékeket termel és miközben murkája reális értékeléséhez ragaszkodik, senkinek sem akar túljárni az eszén, mert erkölcsi felfogása szerint a másik rászédése nem a szellemi fölény, hanem az erkölcsi hitványság bizonyítéka.

Magyar öntudat . . . Két rövid szó, amelyben visszatükröződik a lélek szárnyalásának, a lélek és a szív gazdagságának végtelensége.

Ebben a két szóban visszahangzik Lehel kürtjének riadószava és Árpád száguldó hadainak Európát remegtető diadala.

Ebben a két szóban magasztosul föl Szent István bölcsessége, Nagy Lajos hatalma, Mátyás dicsősége és kultúrája.

És ebben a két szóban zokog Mohács és Trianon tragédiája.

Ebben a két szóban benne él Petőfi, Madách és a többi nagy költőnk lángoló költészete.

Ez a két szó jelzi azt a csodálatos erőt, amely láthatatlan szálakkal fűz egymáshoz minden igaz magyar szívet. Azt a megszentelt érzést, amely mindenkit és mindent szeret, ami magyar!

Ez a két szó jelzi azt a lelket, amely hódolattal borúl le Isten előtt és buzgón imádkozza: „Isten áldd meg a magyart“!

Ebben a két szóban benne foglaltatik az ezerarcú, de minden változatában bűbájosan szép magyar föld szeretete, az ezeréves határokhoz való ragaszkodás és az a törhetetlen meggyőződés, hogy „a nagy világon e kívül nincsen számunkra hely“!

Az öntudatos magyar lelke fölolvad nemzeti érzésében! Csak a nemzeti közösségben és a nemzeti közösség által keresi boldogulását és saját boldogulásának fölébe helyezi a nemzeti közösség előmenetelét.

Éppen ezért fegyelmezetten fogad minden korlátozást, amely a közösség erejének és kitartásának biztosítását célozza.

Jó példával jár elől az önfegyelmezésben. Tettel, szóval és minden igyekezetével munkálja a közhangulat kiegyensúlyozottságát, tisztánlátását és azt az emelkedett közszellemet, amely a belső front biztonságának rendíthetetlen támasza.

Az öntudatos magyar óhajtja a békét, de nem bármi áron, hanem csak azzal a föltétellel, hogy az ezeréves magyar föld mindörökké magyar és keresztény maradjon.

Magyar és keresztény . . . Ezekben a szavakban foglaltatik életünk értelme, célja, szépsége és gazdagsága.

A vörös rém fenyegetésével szemben ezek a fogalmak jelzik az egyéni méltóságot, a lélek szabadságát és az élet békéjét. A békességet a jóakarató emberek között.

Ezek a fogalmak jelzik a szülők tiszteletét, az otthon melegét, az édesanya kezének simogatását és a hitvesi csók tisztaságát.

Ezek a fogalmak jelzik a jelen munkájának termékenységet, a jövő biztonságát és a biztonságos időben gyermekeink és unokáink boldogulását.

Magyarságunk és kereszténységünk ezer édes és szent kötelességet jelent, amelyeknek teljesítése önmagában hordja jutalmát.

Keresztény, magyar öntudat.

Az öntudatos magyar és öntudatos keresztény érzi, tudja, törhetetlen szent hittel hiszi, hogy magyarságunk és kereszténységünk életünk legfőbb, legszentebb értékei, amelyekkel szemben rang, fény, pompa, gazdagság és az életnek minden más profán értékei csak alárendelt jelentőségűek lehetnek.

Magyarságunknak és kereszténységünknek védelmére minden más értékünket, mindenünket . . . mindenünket . . . és ha úgy fordul, életünket is fel kell áldoznunk, mert nélkülok élünk sem érdemes!

Kérjük a jó Istent, hogy az annyi szenvedés és megpróbáltatás után is élni akaró és egy diadalmas szebb és jobb magyar jövő felé törekvő édes Magyar Hazánknak adjon millió és millió a szó legnemesebb értelmében vett öntudatos magyart és öntudatos keresztényt!

Dr. Abrudbányai Ede.

Káli Nagy Lázár.

1772—1837.

(Folytatás és vége.)

„Ebben minden vádat részletez s határozottan visszautasít. Elismeri, hogy némely okmánya pontatlan, de ez azért van, mert br. Kemény sürgősen követelte be a számadást s ő 3 nap alatt készítette el. Az egészből az világlik ki, hogy méltatlan váddal nem eggyel illették és sértett önérzettel utasítja vissza a neki felsoroltakat, melyeket ingyen szolgálataért nem érdemelt. Akkor azonban szokássá vált őt gyanúsítani s annyi világos számadásából, hogy kellő pontossággal és renddel nem igen vezette. Ezért voltak kellemetlenségei, mint elődei, vagy utódai közül a színháznál senkinek. Azt azonban, hogy az épület felmérése után annyi és annyi anyaggal többnek felhasználását vetették szemére, méltán utasította vissza s tagadta meg visszafizetését“. (Ferenczi id. m. 380. l.) Baranyai megvizsgálván a kifogásokat, részben elenyészteteknek nyilvánította s a megtérítendő összeget 3395 frt. 21 kr.-ban állapította meg. E munka „valóságos mintája a szőrszálhasogató vizsgálatnak — mondja Ferenczi — mely a végén Nagy Lázár önérzetes kifakadására, mely szerint ő nem volt fizetéses számadó, nem mulasztja el oktatást adni, t. i. mint Kolozs megye akkori főbirájáról föl kellett tenni, hogy mint építető, nemcsak kellő pontossággal fog számolni, de hogy a számadásoknak természetét és reguláit is tudja. Tehát a számadó úr conventioja, és instructioja is a bizodalom és a nemes nemzet tekintete volt, ami őt többre kötelezte, mint a conventio és instructio“. El lehet képzelni, hogy ez a kioktatás mennyire sértette a Nagy Lázár önérzetét. A bizottság 1828. júl. 9-én kiadta neki felvilágosítás végett, de lassanként a feledés leple borult rá s midőn 1837. júl. 26-án meghalt, még függőben maradt a számadása ügye. A számadásokat fia 1858-ban tisztázta s akkor kitünt, hogy

az alap tartozik neki 760 frt $09\frac{1}{5}$ krral. A választmány kötelességének tartotta „néhai Nagy Lázár emléke iránt is elismerését nyilvánítani a színház építése körüli hazafias fáradozásaiért, midőn minden jutalom nélkül egy ily vállalatot csupán a nemzeti ügy iránti jóindulatból felvállalt és szerencsésen elvégezett.” (384. l.) Nagy Elek pedig néhai atyja sértő kioktatásáért úgy állott bosszut, hogy a 760 frt $09\frac{1}{5}$ krt a színháznak elengedte.

Nagy Lázár közéleti működésének másik területe az egyházi közélet. Benczédi szerint¹ a 19. század jóltevői hosszú sorát azok nyitják meg, akik 1805-ben az ötödik tanári székot megalapították. E tanári szék szervezésében Nagy Lázárnak úttörően döntő és jelentős szerepe van.² 1805. márc. 25-én az E. K. T. ülésén Nagy Lázár „maga és benefactor társai nevekben és képekben, akik által Molnos felsőországi akadémiára küldetett s akadémiái költségeiben érezhetően segítettett, javasolja, hogy a fentemlített konzisztoriumi rendeletnek megváltoztatásával állítassék fel kolozsvári kollégiumokban az ötödik profeszorság mindjárt is említeti Molnos személyében úgy, mint akit a nevezett afia s jóltevő társai közönségünk boldogítására való célzásból maguk költségén e végre készítettek volna felsőországi akadémiákra és akinek, sőt utána is az ötödik profeszornak fizetésére, hogy ezáltal a közönség gyenge kasszája ne terheltesék, kész a jelentő afia több benefactor társaival együtt állandó fundust konferálni“. Az ügy a kissolymosi zsinat elé terjesztetik azzal a javaslattal, hogy létesítessék az ötödik tanári szék, künnlevő Molnos részére, mert jóltevőink önként anyagi fundust ajánltak, melyből a fizetés és szállás díja a közkassa terhelése nélkül kitelik. A végzés ez: „Méltó fontolóra vévén ezen főkonzisztorium a tanuló ifjúságnak számos voltát, egyfelől ugyancsak a fundományokban lehető tökéletesebb előmenetele, másfelől pedig közönségünk dolgainak napról-napra való többülése s ezekkel együttjáró terheken lehető könnyebbítés tekintetéből, ezennel meghatározottat, hogy kolozsvári kollégiumunkban az eddig négy profeszor statikon kívül az ötödik felállítassék s arra ki is neveztesék Molnos Dávid, ha a fizetési

¹ A kolozsvári unitárius kollégium vázlatos története. A kollégium 1909/1901. évi értesítőjében.

² Dr. Gál K. A kolozsvári unitárius kollégium történelme I. 508—510. l.

ajánlatok teljesítettnek és a Pákei professzor halálával megüresedett negyedik állásra még ezelőtt 3 évvel lévén consiliariter választva és külső akadémiákra küldve Füzi János“.

Ezzel a határozattal szerveztetett az ötödik tanári szék, amelyre Nagy Lázár 500 frtot ajánlott és fizetett be. Az természetesen nem a Nagy Lázár és társai hibája volt, hogy mind az öt tanári szék egészen a 48 utáni időig egyetlen egyszer volt és akkor is csupán egy évig (1844—45) betöltve, az egyház pénztárának állandóan fenyegető szűkös volta miatt. Ez az ő áldozatrakész buzgóságán és nemes célokat kitűző egyházi tevékenységének minősítésén semmit sem változtat.

Különös okát adja Gyöngyösi István (Emlékeimből. Unitárius Közlöny 1890. 120. l.) az ötödik tanári szék szervezésének. Eszerint a létesítés oka nem a szükség volt, hanem az egyházi életben tevékenykedő vezetőknek egyes akadémiták körül való csoportosulása. Nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, mégis helyesnek tartom rámutatni, mert — úgylátszik — a pártoskodás nem a mai idők szüleménye, meg volt az már a Nagy Lázár idejében is, de azzal a lényeges különbséggel, hogy ez akkori pártok nemes vetélkedése a közjót segítette elő. Molnos és Füzi egyszerre állottak a választó főtanács előtt, — meséli Gyöngyösi — de két urna volt fölállítva: egyik a Horváth Károly főgondnoké a Molnos-párt, a másik Daniel Elek főgondnoké, a Füzi-párt részére. Ez utóbbi győzött. De a lelkes buzgóság és talentum-elismerés hívei nem állottak meg a sorolás döntvénye mellett, hanem Horváth főgondnok zászlójához sorakozva, azonnal megteremtették az alapot Molnos részére is az egyetemi látogatás szükségleteire. Két évi külföldi tanulás után egyszerre tértek vissza és „a nemeslelkű, áldozatkész pártfogók Molnost határozott nyilatkozattal az unitárius statusnak ajándékozták“. Így foglalta el 1805-ben az üresen levő történelmi és német nyelvtani széket.

Különben az ötödik tanszék létesítését megelőző tárgyalások során kellemetlen összezördülések is voltak Lázár, a püspök és Körmöczi, az igazgató között.¹ Lázár nem akarta az ötödik tanszék felállítását. Hogy miért, nem tudom. Hiszen a püspöknek örvendenie kellett volna a kollégium fejlesztésének

¹ Dr. Gál Kelemen: Körmöczi János püspök a vallástalanság vádja alatt. Ker. Magvető 1931. 201—213. lap.

e hatalmas lépésén, mert a költség már össze volt gyűjtve és megajánlva. Talán a kiszemelt akadémita nem volt az ő embere? Körmöczi ellenben sürgette, ami az igazgatótól egészen természetes és magátólértetődő dolog volt. A püspök akaratát minden módon érvényesíteni akarta, a konzisztorium tagjai nézetének ellenére is. Körmöczi az ellenzék élén nem engedett, sőt szemébe mondta, hogy milyen illetlen és erőszakos módon akarja a maga terveit kivinni. Ezért a püspök haragjában vállaltalannak mondta Körmöczit, aki a főtanácstól kért elégtételt, amely költsönös bocsánatkérésre ítélte a feleket. Ez egy háromtagú bizottság előtt a püspöki háznál meg is történt. Gondolkozva a majdnem másfélszázaddal ezelőtt törtéteken, eszembe jut: nil novi sub luna.

Nagy Lázár az 1807. évi adámosi zsinaton (10. jk. sz. a.) választatott meg iskolai felügyelő-gondnoknak. Megválasztása iránt az előterjesztés így szolt: „Feladattatván az is, hogy jól lehet kolozsvári kollégiumunknak két fungens inspector curatorai légyenek, u. m. ítélőmester Sala Mihály és tabulae r. assessor Szent-Iványi Sámuel afiai, de minthogy ezek hivatalbéli kötelességeiknél fogva a kir. tábla mellett lenni köteleztetvén, a tanuló ifjaknak közönséges megpróbáltatásokon meg nem jelenhetnek és az oskolának némely haladékok nem szenvedő ügyei és bajai igazítására nem érkezhettek, az ebből folyó akadályok és fogyatkozások elhárítása végett jó volna collegiumunknak megnevezett inspector curatorai mellé még két insp. curatorokat választani és kinevezni.“ Ez előterjesztés után és alapján választatott meg Kolozsvármegyei substitutus viceispány Káli Nagy Lázár és kolozsvári senator Pákei János.

Az 1809. január 3-án Kolozsvárt tartott főtanácson (4. jk. sz.) Nagy Lázár jelenti, hogy a kolozsi eklézsia erdeje széleiben a szomszéd birtokosok, nevezetesen a keletfelől valók, foglalásokat kezdtek tenni s ezt megkellene akadályozni. Ezután az előterjesztés után a püspök javasolta: minthogy a kolozsi környék egyik inspector curatora Simon Kristóf meghalt, helyébe addig is, míg a választást a szokott módon megejthetnék s megerősítés végett ezen consistoriumhoz submitáltatnék, szükségesnek tartaná valakit modo substitutorio kinevezni. A főtanács erre kinevezi modo substitutorio főbíró Nagy Lázár afiát s az általa előterjesztett ügy intézésével megbízzák. Ettől fogva

szervesen bekapcsolódik az egyházi közéletbe s a XIX. század első harmadának minden fontosabb egyházi és iskolai megmozdulásánál ott látjuk az élen haladók, az irányt mutatók s a lelkes munkások között.

A felügyelőségnek a kollégium játszóhelyének megmentése érdekében segítségére ment az egyháznak. 1796-ban a városi tanács a város közhelyeit, a szállók környékét, a fellegrvár körül levő pusztákat felmérte. Eközben vitatni kezdték, hogy a *Kismező* a város tulajdona, amiből hosszú évekig tartó pereskedés keletkezett. A katonai parancsnokság a várostól kérte valami raktárnak. A hostátiak is közvagyonnak tekintették s tetszés szerint szabadon ásták s hordták onnan az anyagot. A konzisztorium látván a mindenfelől fenyegető veszélyt, úgy segített magán, hogy 1818. júl. 28-án szerződés mellett eladta 120 forintért Nagy Lázárnak azzal a feltétellel, hogy neje s maga halála után minden fizetés nélkül szálljon vissza a kollégiumra. Nagy Lázár halála után 1837. aug. 5-én a kollégium elöljárósága kérésére a városi tanács kirendelt biztosai visszadták a kollégiumnak.

Dobokai egyházköri működésének csupán egy mozzanatát említtem. A kolozsvári presbiterium gyűlésén 1830. szept. 9-én maga Nagy Lázár jelenti, hogy a zsinat őt bizta meg a kolozsvári templom tervbe vett javításának elvégzésével, mit a presbiterium örömmel vett tudomásul. Ugyanakkor javasolta, hogy a javításra összegyűjtött pénz várható feleslege terhére egy Kolozsvárra alkalmazandó ifjú teológus külföldi. segélyezésére bizonyos összeget szavazzanak meg. A presbiterium helyesli a gondolatot, de időelöttinek tartja, míg a templom javítása nincs meg.

Az 1809. évi főtanács bizottságot küldött ki Nagy Lázár, Pákei János, Körmöcsi Nagy Mihály és Füzi tagokkal, hogy a némely részeikben hiányos, másokban a mostani időkhöz nem alkalmas törvények pótlására, illetőleg változtatására javaslatot készítsenek. A javaslat lassan és hosszú ideig készült, mert Lázár püspök nemsokára meghalt s a szervező tehetségű Körmöcsi püspökké választatván, figyelme más teendőkre terelődött. Körmöcsi különben átesvén az új állás kezdeti nehézségein, egy öntudatos, belső, nem a látszatra dolgozó, szervező munkát kezd, mely az eddigi laza pénzügyi gazdálkodás nyor

mait eltünteti és az egyházi és iskolai élet szabályozatlan és szervezetlen területeit szabályozni és rendezni igyekszik. Ebben a munkában kellő szakértelemmel és lelkes készséggel áll Nagy Lázár az ő rendelkezésére. Megalkotják a diocesanus inspector curatorri, a domesticus curatorri utasításokat. Elkészítik a kolozsvári, keresztúri és tordai rektorok utasításait, melyet az 1815. évi főtanács Nagy Lázár, Nagy Mihály, Sala Sámuel, Molnos, Szabó Sámuel és Barabás Dávid tagokból álló bizottság megvizsgálása és ajánlása után elfogad. Ez utasítás elkészítésének oka lehetett — a tényleges szükségén kívül — a Körmöczi és Molnos közötti feszült viszony is. Molnos ugyanis nyakas és makacs ember volt, aki nem egyszer tagadta meg a püspöki rendelet végrehajtását. Egyizben Körmöczi ki is kelt ellene, hogy hát kolléga-e, vagy felebbvaló ő? Megalkotják az isk. felügyelőgondnokok részére az első utasítást, mire okul szolgált a tordai iskolai (Csipekés Elek) és egyházközségi gondnok és az igazgató (Barabás Dávid) között felmerült ellentétek és összezördülés. A gondnokok t. i. tanácskozásra hívták az igazgatót az ifjúság tanulásbeli fogyatkozásai megigazítására, de az nem jelent meg. Az előzményekből elég tudnunk azt, hogy a tordai iskola téli vizsgálatán 1812-ben a kiküldött biztosok a tanításban is, a tanulásban is jelentékeny hibákat és fogyatkozásokat jelentettek. Az E. K. Tanács 1812. máj. 19. ülésén 106. jk. p.) maga P. Horváth Miklós főgondnok kívánja, hogy küldjék ki Körmöcsit és Nagy Lázárt a vizsgálatokra biztosoknak „jobb móddal leendő megvizsgálataása tekintetéből, hogy mennyire javítottattak meg a mult examenkor mind a tanításban, mind pedig a találatott hibák.” Az 1815. évi téli főtanácsra (12. jk. sz.) beadják a „főnebbi iskoláink rectorait illető rectori instructiot, amit megvizsgálásra kiadnak Nagy Lázár, Nagy Mihály, Sala Sámuel, Molnos, Szabó Sámuel és Barabás Dávid biztosoknak. A 78. jk. sz. alá beadják s a főtanács javaslatuk alapján elfogadja.

Az 1818. évi oklándi zsinat jegyzőkönyve Nagy Lázár lelkes munkásságának több nyomát örökítette meg. Az elemi oktatás fejlesztését, indítványozta, hogy az 1817-ben megjelent *Oskolai vezér*, vagy *Az oskolamestereknek útmutatása* c. könyv irassék elő iskolamestereink használatára, minthogy az iskoláinkra csak hasznos lenne. Az indítványt kiadják Szabó Sámuel tordai

igazgatónak, Gedő József és Fodor Lászlónak a jövő júniusi főtanácsn való véleményezésre. Az 1819. évi főtanács (3. jk. p.) a beadott vélemény alapján előírja, hogy a mesterek a könyvet szerezzék meg, a tanításban és a gyermekekkel való bánásmódban alkalmazkodjanak ahhoz és a tehetősebb szülőket igyekezzenek „szép úttal” rábírní a könyv megszerzésére. Nagy szerep jutott Nagy Lázárnak a diákruhának már oly régóta várt megváltoztatásában is. Már az 1804. évi úrmósi zsinaton panasolja a püspök, hogy a papok és mesterek a kanon szerint előírt köntösök helyett a kaputot, vagyis Überrockot, magasfejú kerekkalapot s fehér nyakravalót viselnek. A zsinat ezt komolyan eltiltja s az engedetlenkedőkre szigorú büntetést ír elő. Körmöczi igazgató az 1808. évi csókfalvi zsinaton megint panasolja, hogy a diákok „köntösök viselésében, nevezetesen a kalapra nézve” abusukat hoznak be. Az 1809. évi kolozsvári főtanácsn újból előkerül a panasz. Körmöczit megbízzák, hogy még ez ülésre terjessen be javaslatot az öltözetre s hajviselőtre. A javaslatot beterjeszti s elfogadják. De az 1813. évi főtanácsn azt kéri az ifjak, engedtessek meg nekik, hogy „az eleitől fogva szokásban volt hosszú prémes mentét, dolmányt és övöt valami más, kevesebb költségbe kerülő köntössel” cserélhessék fel. A főtanács a kérést elutasítja, s az ifjúságot szigorúan megdorgálja. 1815-ben a főtanács előtt megint ott a panasz, hogy a diákok az öltözetről hozott törvényeket nem tartják meg. Végre az 1818. évi zsinaton Nagy Lázár és a tanári kar előterjesztést tesz: mi módon lehetne a mostani költséges deáki köntöst megváltoztatni s más olcsóbb és tisztességes köntössel felcserélni. A zsinat bizottságot küld ki, amely 12 pont alatt terjeszti be javaslatát, minek alapján a zsinat a diákok, papok és mesterek öltözetét következőleg állapítja meg: Az eddigi költséges hosszú prémes mente és rövid dolmány helyébe legyen setét szederjes posztóból szárközépig érő hosszú dolmány, 15 fái mogyorónagyságú gombbal, kétfelől ugyanannyi pikkely és nem makk, kereken zsinórral beszegve, hátul a hasítékja 3 collnyira hagyassék. A zsinóröv kötésében, rojtjában semmiféle cifraság ne legyen, hanem egészen fekete szőrből és zsinórral készítették. A fehér nyakravaló helyett fekete selyem nyakravaló, mely alá fehért kötni szabad úgy, hogy fejul fél ujjnyira a nyakravalót körül kerítse, de fennálló

gallérelő, vagy sápotlis ing teljességgel meg nem engedtetik. A dolmány alá szederjes lábli s ezen fekete gombok. A nadrág minden cifraság nélküli, szederjes posztóból magyarosan készítve. A kalap mérsékelt magasságú kerek kalap, karimája illendő proportioja, azon semmi pántlika, vagy bojt, vagy cifraság ne legyen, csak egy kis ujnyi bársonnyal köttessék meg a kalap töve. A németes susztercsizmák megtiltatnak, ezek helyett magyarosan készített kordován csizma, rojt, vagy lefüggő bojt nélkül, angol suvikszel való fényesítése megtiltatik. Templomi szolgálatra a papnövendékek részére készíttessék két kerek palást, egyik hosszabb, másik rövidebb. A tordai és keresztúri diákokra ez nem terjed ki, ott marad a régi öltözet, de két-két palást ott is készíttessék. Aki az öltözet e meghatározott formáját nem tartja meg, az az iskolai jövedelmekből nem kap, a bennlakástól megfosztatik. Ez a törvény az ekléziákban kihirdetendő. Az új öltözet a jövő novembertől kötelező. A papok is kötelesek ehez alkalmazkodni, a hidegebb dőkre a rókatorkos mente továbbra is meghagyatik. A mesterek palástja a papok által eddig viselt kiöltő palást. Az iskola-főnök a fasc. rerum scholasticarum X. kötetében az 1818. év végén megjegyzi, hogy ez év emlékezetre méltó különösen azért, mert elhozta a diákruháknak már oly régóta várt megváltoztatását.

A kollégiumi tanulmányokat végzett, de törvénytanuló nnitárius ifjakat szülőik saját maguk és gyermekeik anyagi kárára kivették a kollégiumból s a városon helyezték el, természetesen nagyobb költségek mellett. Nagy Lázár az oklándi zsinaton felszólal s előadja, hogy jónak látná szegényebb híveink érdekében ezt nekik megmagyarázni s arra buzdítani, hogy gyermekeiket helyezték el benn a kollégiumban. A zsinat helyesli a gondolatot s határozatában kimondja, hogy a konzisztoriumnak nincsen olyan rendelése, mely a tanulást bevégzett s törvényeket járó ifjakat kizárná az iskolából, az ilyenek nem fizetnek többet s nem állanak más különös törvények alatt. És ez köröztessék az esperesek által. Sem a zsinat, sem a javaslattevő felügyelőségnek nem sejtette, hogy e kétségtelenül jószándékú javaslat mennyi bajnak és rendetlenségnek lesz a forrása. Az 1833. évi ürmösi zsinaton már azt tárgyalják, hogy a törvénytanulóknak nem kellene adni bennlakást, mert miattuk

történik a kollégiumban a legtöbb excessus. A zsinat arra a középutat választó álláspontra helyezkedik, hogy kirekeszteni őket nem lehet, hanem az igazgató vegyen tőlük a beiratkozáskor reversalist, hogy a kollégium törvényeit megtartják. Három év múlva 1836. aug. 17-én az E. K. T. Augusztinovics főgondnok előterjesztésére a juristákat a bennlakástól véglegesen kitiltja a következő okok alapján: Bennlakásuknak több káros következése van: az iskolai fegyelem, a törvények meg nem tartásában, az előljárástól való nem függésben, sőt engedetlenségben. Saját óráik miatt nálunk classisokat nem taníthatnak, semmi iskolai köteletséget nem vihetnek, nem lehetnek juratusok s emiatt a közönséges iskolai igazgatás szenved. Úgy képzelik, hogy azon iskola törvényei alá tartoznak, ahol tanulnak s a két jurisdictio alatt bátrabban hibázhatnak. Két szobát elfoglalnak s ezzel a locusok száma kevesbedik. Ha azonban a künnlakók magukat belső hivatalra jelentik, vissza fognak vétetni s belső hivatalra rendeltetni.

Az október 2. E. K. T. ülés e határozattól eltérően megengedi, hogy a törvénytanduló ifjak a szokott taxa fizetése mellett befogadtassanak, de ezeknek ne absolutorium adassék, mely őket minden fegyelem és kötelezettség alól feloldja, hanem egy interimale testimonium, mellyel magukat a beiratkozásnál igazolhassák. Ugyane gyűlésen Daniel Elek főgondnok tiltakozik az ellen, hogy az E. K. T. a főtanács előzetes hozzájárulása nélkül törvényeket hirdet ki és léptet életbe s az a felfogása, hogy nem a törvényekben van a hiba, hanem abban, hogy az ifjak nem szoríttatnak azok megtartására minden személyválogatás nélkül. Igazat kell adnunk a főgondnoknak, különösen ha tudjuk, hogy a főigazgató tanács a harmincas években ismételten megkereste az egyházat, hogyan lehetne az ifjuságnak meggyengült fenytékét hatósabbá tenni. A megkeresést kiadják az igazgatónak, hogy a felügyelőgondnokkal és tanári karral tartsanak gyűlést s terjesszenek fel véleményes javaslatot. Tudjuk azt is, hogy ez időbe esik a diákoknak az az excessusa, melybe még a katonaságnak is bele kellett avatkoznia.

Nagy Lázár figyelme kiterjedt arra is, hogy a tanulók közvizsgálatok alkalmával ne osztályoztassanak túlságosan enyhén. Kolozsvári kollégiumunkban az oratorok eddig semmi tudományokból nem osztályoztattak. 1830. E. K. T. 51. jk. sz. a. java-

solja, hogy a tordai és keresztúri gimnáziumunkból az oratoriából filozófiára egy ifjú se promoveáltassék, aki valamely tanulmányból 2. classisbeli calculust kapott s az oratorok Kolozsvárt is osztályoztassanak. A javaslatot az 1830. januári főtanács elé terjesztik, amely (74. jk. sz.) meghagyja „az eddig volt rendszabást“. 1832-ben megint javasolja, hogy a tordai és keresztúri poeták és oratorok, ha 3. classist kaptak, ne bocsáttassanak felsőbb tudományokra addig „míg némely tudományokból 1. classist nem kapnak, nem láttatván az ilyeneknek a filozófiára való lépése gyümölcsösnek“. A javaslat az 1833. évi téli főtanács elé kerül, amely nem fogadta el s meghagyta a régi állapotot. De az 1833. évi ürmösi zsinat végre kimondja, hogy az olyan tanulók, kik még 2. classist sem kaptak, utasíttassanak ismétlésre s mindaddig feljebb ne vitessenek, míg jobb classist nem érdemelnek, hanem ha születések és birtokok egyebet javasolna. „Ez a hozzászólás azonban nem volt az ő javaslatában.“

1830. elején a főtanács megbízta Nagy Lázárt, hogy a kolozsvári templom „megigazíttatására kellető felügyeletet“ vállalja magára, Mátéfi József kuratorral együtt s az eklézsia tagjaival is egyetértve a szükséges költség megszerzésére utat és módot találni s a kéregetésre szükséges patentális rendelést a főigazgató tanácstól kieszközölni sziveskedjék. Az alamizna kéregetésre megkapják az engedélyt s 1832. március 8-án megkérlik, hogy a templom megjavítására tett ígéreteket és adományokat vegye számba, hogy mennyi gyűlt be a kolozsváriaktól és vidékiektől, mennyi a bálból, mennyit gyűjtöttek a konzisztoriumi biztosok, mennyi ígéret van még hátra s tegyen mindezekről jelentést. 1830-ban szóvateszik, hogy a tanári lakások szaporítása céljából el kellene adni a Szappan-utcai Sütőház nevű telket kótya-vetye útján s a pénzből a Pákei-ház emeleti részét tanári lakássá kellene átváltoztatni. A végrehajtással a perceptort bízzák meg, hogy Lázár Sámuellel és Nagy Lázárral egyetértve járjon el. 1832. augusztus 24-én Nagy Lázár bead egy rajzot, mely szerint Füzi János tanári lakását 14000 rfrtért két tanári lakássá lehetne átalakítani. Pénz azonban nincs s ezért utasítják Joó Dénes perceptort, hogy az épület hátulsó részét is javíttassa ki, hogy abban az eső semmi kárt ne tehessen. 1831-ben javasolja (37. E. K. T. sz.), hogy 100—120 rfrt fizetés mellett alkalmazzunk egy guberniumi kancellistát protocollistának, ki a tanács jegyzőkönyvét és expeditióját vigye s

a főjegyzőnek segítségére legyen. A következő szám alatt azt javasolja, hogy a zsinatnak ajánljanak két ifjút, kik a nyáron kéregetéseiket bevégezve induljanak november elején Bécsbe s onnan félév múlva külső országai akadémiákra. *Ekkor mondják ki első ízben, hogy indulás előtt minden tudományokból közönséges cenzurdát kell adni az ifjaknak.* Ugyanekkor teszi azt a javaslatot (1831. febr. 17-én 39. jk. sz.), hogy válasszanak ki a nagyobb jövedelmű eklézsiák közül egyet, hogy üresedés esetén oda olyan ifjú rendeltessék papnak, aki 3 év múlva az ott szerzett s megtakarított jövedelemmel külföldi akadémiára mehessen. Állandó gondja volt arra, hogy a kollégiumba olyan tanárok alkalmaztassanak, akik a kolozsvári ekléziában papi szolgálatot is végezhetnek. Az 1829. évi főtanácson levélben javasolja (54. jk. sz.), hogy a jelenleg Bécsben tanuló Székely Sándor rendeltessék segédpapságra Sylvester helyébe, aki maradjon theologiae professornak, Székely pedig a segédpapság mellett legyen a retorika és poetika rendes tanára. A főtanács a gondolatot helyesnek találta, de nem teljesítette, mert Székely Sándort már az előttevaló nap kirendelte papnak Tördára Barabás Sámuel helyébe. Az 1833. évi úrmösi zsinaton azt javasolja, hogy külföldi akadémiára küldést jobb időkre kellene hagyni, kivéve, ha valaki a maga költségén menne, mert most olyan ifjúra van szükség, aki egyszersmind kolozsvári pap és theologiae professor lehetne. Ugyanekkor határozottan hibáztatja, hogy a keresztúri gimnázium soha számadást nem küld, amit a zsinat most megrendel. Javasolja, hogy a püspöki ház adassék el s abból a Pákei-háznak felső emelete püspöki szállásnak építtessék meg az ekléziának mellette levő házával együtt. A zsinat a javaslatot nem fogadja el, sőt elrendeli, hogy a püspöki ház és a konzisztoriumi levéltár építtessenek meg.

Látjuk tehát, hogy Nagy Lázár isk. felügyelő-gondnoki hivatalát nem tekintette üres címnek. Ott volt az E. K. Tanács majdnem minden ülésén, ott a főtanácsokon, zsinatokon. Buzgó részvétet mutatott minden egyházi és iskolai ügyünk iránt. Figyelemmel k sérte az ifjuság tanulását és magaviseletét. A vizsgálatokon megjelent. A tanulást kérelhetetlenül megkövetelte. Azzal a javaslatával, mely a joghallgatóknak a bennlakást megengedte, a szegényebb szülők terhein akart könnyíteni s nem ő volt az oka, hogy a politikai szenvedélyektől hevült ifjuság 1833—34-ben már nagyobb zavarokra engedte magát ragadtatni.

Egyházi közéleti működésének talán utolsó mozzanata az, hogy Brassai tanárságra meghívásának ő volt a kezdeményezője, vagy talán mondjuk helyesebben: ő és Daniel Elek főgondnok. Molnos 1836. augusztus 16-án meghalt. Az E. K. Tanács augusztus 21. ülésén arról tárgyalnak, hogy mikép osszák ki az általa tanított tárgyakat és az általa végzett teendőket. A főgondnok főjegyzőnek ajánlja Székely Miklóst, igazgatónak Székely Sándort, az általa tanított tudományok időközi tanítására Nagyajtai Kovács Istvánt, Mikó Lőrincet vagy Brassait. A tanács Székely Mózeszt bízza meg. Nehány nappal később, augusztus 29-én kelt K. Nagy Lázárnak a főgondnokhoz intézett azon levele (Ker. Magv. 1880. 391. l.), melyben elmondja, hogy ifjaink között senki sincs annyira készült, hogy akadémiára felküldhessük s ha volna is, a státusnak nincs pénze s ha volna is, „iskolánknak most is hanyatló állapotján“ nem fog-e az is csökkenteni, hogyha e tanszék nem lesz sokáig betöltve. E helyet azonnal véglegesen be kell tölteni Brassaival. „Valóban örvendhet státusunk, hogy egy ilyen embere van, kí oly szép és széles tudománnyal bír,“ általános becsülésben s tiszteletben van, a legbajosabb tárgyakat is „akárkinek megfogásához képest“ gyönyörködtetve tudja előadni“. Megbocsáthatatlan hiba volna ezt az alkalmat elmulasztani. Őt valóban második Franklinnak lehet mondani, ki vasszorgalma s egyedül csak a tudománynak élés által oly sokoldalulag, oly bámulatosan és annyira kiművelte magát. Amit némelyek ellene vetnek, hogy ő klavírt is tanított, az néki csak dicséretére válhat. Aztán kéri a főgondnokot, minthogy betegsége miatt ő nem vehet részt, hogy ezen tiszta meggyőződése szerinti, státusunk bizonyos hasznára néző javaslatát hathatós pártolásával előmozdítani szíveskedjék.

Daniel Elek főgondnok állásfoglalását e kérdésben nem látom tisztán. Mikor először tárgyalnak Molnos helyettesítéséről, az általa javaslatba hozottak között ott van Brassai is, de lehet, hogy előzetes tárgyalások, megbeszélések és megállapodás alapján. Borosnál Brassai életrajzában azt olvasom, hogy fia, Gábor, a későbbi főgondnok írta neki, hogy a Brassai megválasztását ellenzőket legyőzte apja akarata, aki őt nagyon becsülte. Mégis néhány év múlva Brassai reformjának elfogadása ellen ő tiltakozik s mikor a zsinat erre nem reagál, ő jelenti a dolgot a guberniumnak, hogy megakadályozhassák. „Lelke egyik rétegében labanc, mint egyik őse, Ferenc, a másikban szabadelvű és forradalmár, mint másik

őse, Péter, ki Rákóczi megválasztásakor előtte vitte a fejedelmi buzogányt.“¹

Boros (Dr. Brassai Sámuel élete, 82–83. l.) Brassaijában nem tud Nagy Lázárnak a Brassai megválasztása érdekében kifejtett közbejárásáról. Szerinte ezt részben az ú. n. vásárhelyi consistorium urainak, részben magának Daniel főgondnoknak, részben — legalább a majoritást — magának Augusztinovicznak köszönhetni, amint egyizben Brassai maga mondta neki. Az 1837. évi februári főtanácson a főgondnok előterjeszti, hogy a Molnos által tanított tudományok tanításával „avagy csak helyettesképen kínáltnék meg Brassai, kit arra alkalmasnak nyilatkoztatnak ki, vagy ha úgy nem vállalná, valóággal is professornak felvétessék“. A főtanács az előterjesztéstől eltérően az állás „állandólagi betöltésére“ megválasztja Brassait. Az előzményekből lehet következtetni, hogy a Brassai megválasztása körül elvi harcok és ellentétek merültek fel. Már Nagy Lázár leveléből látjuk, hogy némelyeknek kifogása van az ellen, hogy klavirt is tanított. Mások igen „világiasnak“ tartották. Az öregek nagy része aulikus volt s ezért Kőváry Nagy Lázár ajánlatát már nagy gondolatnak mondta olyan korban, midőn a Salák az udvari kancellária szellemét képviselték. A választással, melynek jegyzőkönyvbe foglalt lefolyása nem mutat többségre vagy kisebbségre, nagy elvi harcok küzdelme dőlt el. Brassai elfoglalta tanári székét s ezzel a kollégium történetében egy korszakos fejlődés és lendület útja nyílik meg a nemzeti nyelv és szellem uralma irányában.

Lássuk végre, hogy itélik meg Nagy Lázár szellemiségét és működése jelentőségét azok, akik vele foglalkoztak. Kőváry két ízben is foglalkozik Nagy Lázárral, még pedig saját magának ellenmondó módon. 1897-ben Brassairól írva (K. M. 1897. 149. l.) a Metternich által deprimált korról emlékezik, mikor az öregek irtóztak az ú. n. liberálistáktól. Ez öregek között felsorolja Augusztinovics, Sala Samu és Mihály mellett Nagy Lázár kolozsmegyei főbíróját is. Két évvel később (K. M. 1899. 23. l.) meg azt mondja róla, hogy „kora legszabadabb gondolkozású férfiakkal egyike“, ki státusunk szolgálatában is „korát megelőző gondolkozást tanúsított s egyebek között éppen azzal, hogy Brassai tanárságra meghívásának ő volt a kezdeményezője, ami nagy gondolat akkor, mikor a Salák az udvari kancellária szellemét képviselték.

¹ Dr. Gál Kelemen: A kolozsvári unitárius kollégium története. T. 361. l.

Ezek után méltán kérhető: hogy lehetett a liberálisoktól irtozó Nagy Lázár kezdeményezője Brassai meghívásának, akit épen szabadelvűsége miatt nem akartak többen megválasztani s akinek egyhangu megválasztása épen a szabadelvűek fényes győzelmét jelentette? Ez ellenmondást nem tekintve azt mondja róla, hogy két nagy gondolata volt: a nemzeti nyelv szinpadra vitele és Brassai tanárságra meghívásának eszközzése. Megérte mindkettőnek a valóságát. A státus szolgálatában is korát megelőző gondolkozást tanúsított.

Orbán Balázs (A székelyföld leírása. 1869. IV. kt. 99. l.) a magyar színészet Nestorának mondja, „mert ő 1811-ben úgy a kolozsvári színház felépítésében, valamint azután mint bérlője is nagyon sokat és pedig nem csekély áldozattal, tett arra, hogy színművészetünk ezen legelső ápodájában felvirágozhasson nemcsak Kolozsvárt, hanem onnan kihasson a haza más részére is“. Ferenczi Zoltán (A kolozsvári színész- és színház története. Kolozsvár 1897.) nagy műve Előszavában nagyra értékeli Nagy Lázár kéziratát, melyben megírta a színház történetét megnyitása napjáig s a színház felépítését különösen azért emeli ki, mert „a kolozsvári színészet elhatározó befolyást gyakorolt a magyar színészet országos megalapulására“. Bölöni Farkas Sándor, mint a színházi bizottság tollvivő titkára 1840-ben egy felhívásban fejti ki a színház gyenge anyagi helyzetét s felhívja a törvényhatóságokat, hogy adják utasításul követeiknek a nemsokára összetülő országgyűlésre a színház pártolását. Ebben a felhívásban mondja: „Hálás érzelemmel fogja említeni a maradék azon férfiak nevét, kik Kolozsvárt a nemzeti intézetet nem kevés áldozattal létrehozták. Erdélyé a dicsőség az első állandó jétkészín megalapításában“. Jakab Elek¹ mondja a kolozsvári színházról: „A kolozsvári magyar nemzeti színház féltett nemzeti kincse volt mindig a hazának. Már alapítása nagy nehézségekkel járt, miket csak buzgó hazafiság tudott legyőzni. Fenntartása évtizedek során a leghűbbek és legjobbakk gondjainak tárgyát képezte. A nemzet ösztönszerűleg érezte, mily sok függ nálunk ez intézet virágzó, vagy sindevésző állapotától; nem kevesebb, mint a magyar elemnek e vidéken megerősödése s kikerülhetetlen szellemi hódítása, vagy az idővel feljülkerülő népelemeknek meghódolása“.

¹ Bölöni Farkas Sándor és kora. K. M. 1870. 253. l.

Hálánk és büszkeségünk annál nagyobb, mert a kolozsvári nemzeti színház volt a legelső állandó magyar színházi épület, ez volt a magyar színészet bölcsője, amely nem egy európai híru színészt nevelt az országnak. Janovics Jenő e szavakkal fejezi ki e színház nagy jelentőségét: „Ebben a régi színházban gyönyörű operakultusz, és olyan nagyszabásu Shakespeare kultusz virágzott, amire a nagy világvárosok is büszkék lehettek volna. A multa visszatekintve, nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy itt ringott a magyar színészet bölcsője. 1791-ben itt alakult meg a legelső magyar szintársulat s ez a szintársulat lett a szülőanyja az egész magyarországi színészetnek. Kolozsvár nevelte fel a legkiválóbb magyar színészeket, akik közül nem egy jutott európai hírnévhez. Az akkori Magyarországon itt volt a színészetnek legmélyebb gyökere és legtisztultabb kultusza“.¹ Hasonló nagy elismeréssel beszél a kolozsvári színészetéről Kovách Andor,² aki a következőket mondja: „A régi magyar színészet gyökere mindig a vidék volt. A pesti állandó színház megteremtése kezdetben káros hatással volt a vidéki színészetre, mert azzal, hogy kipróbált erőt magához vonzotta, megállította egészséges fejlődésében. Az átmeneti színvonal csökkenés csupán Kolozsvárt nem érintette. Kolozsvár színésze k zedtől fogva versenyképes volt az alakuló főváros társulataival, mert sem rendezésben, sem szellemben nem másolta Pestet. Erdély ezen a téren is megmutatta sajátosan magyar képét; az ott élő, nevében, nyelvében, lelkében és vérségében teljesértékű magyar társadalom minden rétegének zárt faji egysége hihetetlen szellemi vitalitással őrizte kincsét, a kolozsvári színházat. A magyar szinpadi szó fölött való őrködés egyformán iratlan erkölcsi parancs volt nemcsak a történelmi nevü arisztokraták, de a leg-egyszerűbb polgárok számára is. Mikor 1837-ben a pesti nemzeti színház megnyílt, ettől kezdve a vidéki színészet lassan Pest hatása alá kerül. Egyedül Kolozsvár, a Wesselényi-féle társulat tartja még egy ideig, eredeti színét, ízét, önállóságát.“

Benczédi abban a rövid bevezetésében, melyet Nagy Lázárnak Dániel Elek főgondnokhoz Brassai megválasztása érdekében intézett leveléhez magyarázatul írt, azt mondja róla, hogy kollégiumunk egyik legérdemesebb felügyelő gondnoka volt s 1807-től 1836-ig, a kollégiumban „életbe lépett csaknem minden üdvös reform ő tőle származott, melyeknek kivitelében rendkívüli kitartás és szívósság jellemezte.“

Dr. Gál Kelemen.

¹ Metamorphosis Transylvaniae. 1918—1936. 70. 1.

² Egyedül Vagyunk. 3. évf. 4. sz. Vidéki színjátszás tegnap és ma.

Döbrentei Gábor kiadatlan levelei Bölöni Farkas Sándorhoz.

Közli: dr. JANCSÓ ELEMÉR.

11.

MNémeti, April 21d. 1820.

Kedves Barátom!

Biztosomnak ajánlád magadat s ugyan élek jószággal. A Piskinczi Tiszt által küldött levelemből kifejejtém, hogy a Muzeumból köttesd bé a füzeteket, egy elsőt, egy negyediket, egy hatodikat, két hetediket, két nyolczadikat, két kilenczediket, a hozzája nyomtatott bevégzésével a kritikának, két tizediket, a mindenikhez már tenni elkezdett képpel együtt, s ha lehet küld ezeket Szotyoritól, ha pedig ő eljönne levelem felmenetelekoriig, a Hunyad Vármegyei Fő Ispány Méit. Nopcsa Elek Urtól. A Fő Ispány-Consiliarius tegnap előtt indula-fel Kolozsvárra, s tudakozd csak hol van szállva, ő bizonyosan elhozza.

Ez ide zárt levélkét add által Kis Sámuelnének.

Gróf Teleki Pál Urnak ma vettem levelét. Azt írja, az a hire Kolozsvárott, hogy én Trattnerhez megyek-ki Pestre, s maraszt, kér ne tegyem. De nekem ez 'eszembe se volt most mig a Társaság dolga el nem dől. Sőt ha ez megerősítetik, elvégeztem magamban a Secretariusság viselését. Izzadtam, vegyem gyümölcsét. Minden egyéb tekinteteken túl vagyok már. Irja a Gróf, hogy elmenetelemet irigyeim nem bánnák. Te pedig mond kérlek ezek örömére, hogy igen is szándékozom Atyámat meglátogatni, s ezt vagy akkor teszem, ha már meg vagyunk erősítve, hogy osztán bizonyosra jöjjenek vissza Kolozsvárra, vagy ha késnék a resolutio, még ez előtt is kimegyek, de tudósítatván megállittatásunk felől, azután mingyárt megint Erdélybe jövök. Tudom én, honnét származott a hír, egyik másik Professor nem bánná a Secretarius fizetést mostanijához csatlani.

Ma két levelét kaptam Atyámnak egyszerre. Mindenfélével hiv haza. Még azzal is, hogy Pápán, Kis Asszonyok vagy-

nak megismerni. Nézd csak, egyszerre a többes szám! Egy is elég, ha nem sok az is.

Adieu, dear soul. Everlastingly thy

Döbrentei.

Ne sajnálj a Bártfai levelekből is 3 exemplárt leküldeni békóttetve, (broschirt) kapod Tiltznél. Nevemmel kérd, mert én adtam által neki eladni, tehát pénz nélkül küld.

12.

Kassán, Octób. 14d. 1820.

Édes Barátom!

Egy szép szerencse engemet kihoza ide, s legkedvesebb örömeikkel ajándékoza meg. Mint történt hirtelen kijövetelem, a Grófné s gyermekei társaságában, ki 16 esztendő óta nem látott itteni Atyjafijait jött meglátogatni, azt Neked egy hosszabb levélben már megirtam, de — eléggé haragszom, mintha használna —, most leveletem midőn beakarám végezni, sehohse kapom. Így hát csak röviden, mert holnap után vissza indulunk Hunyad Vármegyébe, s ámbár azt hittem, hogy három héti itt mulatásom alatt elég időm lessz talán helytt nem dolgozhatván unni is magamat, ime még holnap sok tenni valóm maradt.

Örvendj velem, láttam Gr. Desewffyt SzentMihályon s jöttünkben a jó Grófné, kedvemért másfél napot mulatott. Most is fogom látni, s hiszem hogy ismét ott mulatva, mert az uti társak mind Gr. Desewffyt mind a Grófnét s gyermekeit nagyon megszerették, kimondhatatlan öröömre.

Kazincznál Széphalmon két egész napot töltöttem. Felesége betegülését várja, külömben bójött volna ide. Talán még SzentMihályt ötet is láthatom, mert így végeztünk, hogy ha csak lehet oda jó, e hónap 17dikére. Ha lejössz Hunyad Vármegyébe vagy ha másutt találkozom Veled, elbeszéllem gazdag örömeimet. Meg kell elégedni sorsommal. Megint többek is tapasztaltatták velem, hogy az Erdélyi Múzeum befolyását becsülik. Legyen ez, engedelmeddel, Neked is buzdításodra írva. Fénylítés és homályítás — ne neked két, kigördült új kifejezés — együtt jár, s természetünk felejteti, a dicséret figyelme által, a kancsalság sunnyiságát.

Még Németiben vevém Trattner levelét, mellyben Külföldi Szinjátékaim nyomtatásáról lemond, mert 300 előfizetője nem találkozott. S itt Wigand Ottó könyváros megkére, adnám neki által kézirataimat, mert ő, Bécsben, csinosan fogja nyomtatni. Contractusra léptem hát vele, s a Munkák egymás után kijönek.

Ki lehet az az F. J. S., a ki az általam fordított Vétek súlyját a Tudományos Gyűjteményeknek utóbbi kötetében recenseálja? kérlek, tudakozd ki s ird meg nekem, valamint azt is, hogy az Udvartól jött é le már valami a Társaság dolgában? Minap egy Manifestumát olvasám itt a Német Császárnak, mellyet a Német Fejedelmekhez és fejedelmecskékhez bocsátott a Nápolyi revolutio ellen, s annak egy periodusa elvette tőlem a reményt, hogy megerősítenénk.

Ugy hiszem e hónap 23dikán megint vagy Lunkán vagy már MNémetiben leszek.

Mond Buczynak, hogy Kassán mindennap emlékeztem rája s mindig elevenebben, mikor egykori itteni lakhelye alatt elmentem. Ő most Szebenben lessz, azért nem irok neki.

Prof. Banónak pedig azt mond kérlek, tisztelem mellett, hogy azon exemplár vevőket, kiket eddig Trattner számára szerzeni kívánt, ne sajnálja most Wigandnak fenntartani akkorra, mikor ennek új hiradása Erdélyt is tudósítja.

Adieu!

Örök barátod
Döbrentei Gábor.

13.

Pest, Decemb. 2d 1820.

Kedves Barátom,

Hijába vártunk — le MNémetibe szüretre. — Én onnan Novemb. elsőjén ide kiindultam s megérkeztem a rossz idő miatt nagy bajjal 9dikén. Elválásom kimondhatatlan nehezen esett s mindnyájunknak. Én annak a háznak gyermeke vagyok. Bizonyosan meg kell még látnom.

Míg itt szállást kapék, Vitkovics ada. Általában szerencsés vagyok itteni barátaimmal is. Mindent elkövettek érettem. Most már van szállásom a Kereszt utczában Nro 357. Ebben

az utczában lakik Vitkovics és Thaisz is, így az estéket vagy nálam vagy Vitkovicsnál töltjük. Szemere sincs messze, s én gyakran, majd mindég vele. Bár itt volnál. Ez póétai kör.

Kassáról irtam Neked, a Bártfai levelek eladása iránt is. Én azután azokat Dulházytól öt Muzeumi példányért cserébe által vettem, s így nem csak 1 f. 45 kr. adom már hanem 1 f. 15 kr. csakhogy a csere pénzt kikapjam. Járj el hát benne s mond meg ezt Tiltsnek és Pr Banónak. De, igazán eligazítsd *ám* (Magyar Országban vagyok) s pénzt csináltass belőlek.

Nekem Szolga Biró Jónás a melly minutát által adott, azt nála hagytam. Melly tévedezések! Soha se jutok ahhoz a pénzemhez. Ugyan csinálj, Cancellista létedre is egy Prókátori remeket.

Adieu! Cserey Farkast minden nap várom ide Bécsből. B. Bánfy Laczival épen ma is valék.

Adieu! Elvirát köszönti

hü barátod

D. G.

Egyet még s ez *fő* Kassai könyvkötő és áros Vajda 20 exempl. vett tőlem a Muzeumból. A 6dik füzetten kívül már mindeniket kapta innen Eggenbergertől, de 6dik itt nincs. Nálad elég. Addig szálj [!] 20at, Vajdához és küldki Debreczenbe a jövő Janiariusba, Gál Domokos által, Prof. Sárváryhoz. Dulházynek is 5öt küldj a 6dik füzetből. Kérlek édes Sándorkám. — Az 6dik füzetet G. Haller László képével és boritékkal küld.

14.

Péczel, Februar 2dikán 1821.

Édes Barátom,

Elvégre, válaszodra én is megint válaszolok s pedig olyan helyen, melly velem együtt neked is kedves. Tegnap mult egy hete hogy kijöttem ide Pestről Pál napjára, s mivel barátunkat itt nem találtam, Bényére mentem utána, hol Patay Páléknál mulatott feleségével együtt. az oda gyült nagy társaságban. Ugy juték én ott örömhez mint minden halandó; akadályok és veszélyek után. Fiakkerem innen nem akarván tovább menni velem, Lieutenant pricsre ülék. Forspontosomnak magyar or-

szágis megindulásra minden jót reménytetett, hogy az ide egy jó stációnyira lévő Bényére legfőljebb esti hét órakor megérkezem, mert lovai, a millyeneket egy francia tudós utazó des chevaux sauvages-oknak nevez versenyt vittek a hideg széllel, melly az nap metszette az ábrázatot. De a kocsis a legrövidebb utat akarván választani eltéveszté az egyeneset s majd hamar minden nyom nélkül az általad nem szeretett térségek setétén keresztül ide s tova kovályogtunk, a nélkül hogy egész kilencz óráig tüzet, embert vagy házat láttunk volna. Annyira valék, hogy szinte azt kívánám, bár zshiványok ütnének rám, hogy legalább megmenekedhetném hogy világos viradatig ne kellessék a teren, a hidegben dalolnom. Elvégre megérkezem Pilisre, már egy jó órával távolabb Bényénél. Ott egy szárazmalom molnárát kiáltja fel Forspontosom álmából, ki szekeremhez jövén kérdésemre azt felelé dadogva, hogy nem Bé-bé-bényén vagyok, hanem Pi, pi, pilisen, de de ő engem e-egy forintért se vezet el. Többet igérvén bevitt szobájába hogy felmelegedhessem. A tót molnárt keresztényi kötelességeinél fogtam, s ezeknek hallása, s a vele való csinosan rábeszélő módom, nem vévén észre, hogy dadogásain csintalan szesszel kaczaagnom kellett, egyszer izmos karját kinyujtatta vele, s azt mondá, hogy . . ha — há-három fo-fo-forintot adok neki, ugy bé-bé fo-fogatja a lo-lovait s e-el vezet Bé-bényire. Én a kinyujtott kézbe, betyárosan belescapék: s mig a pipám kiégett, Bényén termettünk. Pali meg volt lepve, s örült látásomnak; táncz, egészségért ivás, játék között mult el az éj. A felvirradott napot Gombán aludtuk el az Eredeti Mesék és Aphorismusok szerzőjének, Fáy Andrásnak, tő szomszédságában, a most nevezett Fabulista testvéröcsénél, ki azonban valamint bátyja otthon nem volt. Levelem tónusai mutatják, hogy én ezen a vidéken ollykor ollykor vagy akarnám irni, egyszer egyszer nem-megvetendő órákat éldelgetek. Legérdeklőbb pillanataim közé számlálom azokat, mellyeket egy Péczei özvegy asszonykával van szerencsém tölteném — *ifju* asszonykával! De erről szóval többet; annyival is inkább, minthogy ugy hiszem, hogy curiosusabb vagy a mi Palink felől egyet s más hallani. Pali 1819től mostanig legalább a szerint, a mint én veszem észre, vénült. Levelezéseit félben szakasztotta, Literatori barátai eránt hideg. Csak képzeld! Egy még 1819 őszi hónap

jaiban Hozzád irt levele még mind a mai napiglan papirosai között hever; pedig rólad előttem édesen emlékezett, tudniillik az ő saját módja szerint, melly ha valamicskével édesebb legyen is, felette édes nem volna. Említettem neki panaszodat hallgatása ellen. Irnom kell neki, ugyan onn mosolyogva, mint a szép Baliz a fekete flastromos szemü kapitánykáról mondogatta. Illy dévallyságokkal felelget a Kazinczy ellene való szemrehányásaira is. Azonban nem csodálom. A Pesti Literátorokkal való társalkodás nem szülhet mást, mint egymás eránt való hidegséget, vagy legfeljebb egymás eránt való közömböséget. egyenlekenységet [!] azaz indifferentismust, azaz Gleichgültigkeitot, avagy még ennél is feljebb, való-való-való és azaz-azaz-azaz; azaz-ságoskodást, olyan sületlen tréfát, mint itt ez az enyém. De a könyvgyártás Istenére vagy Istennőjére kérek! Ez csak papiroson maradjon! Mert a Pesti Literátorok közé Béavatottnak — noha én még csak Beavatandó vagyok — kisebbitve emlékezni önmagáról, éppen olyan keményen tilalmas, mint a hogyan szabad, sőt kötelesség másokat torzítania, hogy az édes kedves ÉN annál roppantabb, colossalisabb lehessen. A honnan itt a dicsérek és gyalázok verbumok nem úgy conjugáltatnak mint Erdélyben. Az elsőbb verbum sem activa sem passiva formával nem bir, hanem mindenkor reciprocum defectivum; minthogy minden modusban tempusban csak az első personat veheti maga mellé péld. o. dicsérem, dicserém, dicsértem, dicsérendem Magamat; ellenben a dicsérem őt vagy dicsérek mást, solveximusok. E szerint az utóbb verbum conjugatioját tennen magadtól is kitalálhatod.

Nézzd csak ezt a bohó Palit. Míg tegnap a Péczeli Keggyel, úgy tudd meg, hogy a minap Vitkovicsnál Gr. Majláth Pali és én a Német Sie és Vous kitételére a Kegy szóban egyezénk meg, s ezt a Péczeli Asszonyok el is fogadják. s azolta nekünk ők Kegyeink, — tehát a Péczeli Keggyel, Pali özvegy Asszonykának, Ifju Asszonykának nevezé, nem megvetendő estét töltöttem, azalatt folytatta félben hagyott leveletem, s humorával eléadta a Pesti Tudós, füstölgöket. Vedd hát úgy, mintha én irtam volna. Én Julianna és Susana napjára megint ki szándékozom ide s Gombára és Bényére, aztán fel felé Vas Vármegyének. Mikor Erdélybe? még nem tudom, de örökösen bizonyosan nem váltam-el tőletek, kivált mikor az onnan a

hegyek kékellésein tuáról oly kedves haza hívó ömledéseket kapom rendjeitekkel. Ez alatt által öllelek mindnyájatokat, kik felétek való emlékezésem szép hevén eszembe jutthattok Lajosomat öleld.

Buczynak mond meg hogy szollaljon meg már egyszer levelemre, Közöld velem az új theatrális dolgokat, de ird úgy hogy a Tud. Gyűjt. Februariusi kötetébe mehessen; küld adressedem alatt Trattnerhez alkalmatossággal. Kisnével csinálj valamit már. Hiába provocáltam prókatori ügyességedet. Én Jónásnénál hagytam a mit ura által adott. Hogy ne irhatna megint más minutát? B Bánffy Bettynek igen szives tiszteletemet, mond hogy sokszor emlékezem reá s írni akartam neki. Ma megyünk bé Pestre Palival. Tehát Adieu. Onnét indul a levél feléd.

Döbrenteid.

Februar 4d 1821.

Pest, febr. 5d. Én jól irtam ki utóbbi levelemben mit akarok a Muzeummal, s Te nem értél. Tehát újra: a 6dik füzetből bizonyosan elküldöttél é már 20 exemplárt Vajdának Kassára, s 5öt Dulházynak Gróf Haller László képével együtt B Bánffy László Ur ö Nagyságát tiszteltetem — Geczyt ölelem.

15.

Ujfaluban Nemes Vas Vármegyében Aug. 20d. 1881.

Szerelmes Barátom,

Gyere csak hadd czirogassalak meg téged szépen kedvesen s a simogatás közben valljam-meg bünömet, hogy Ellened édes jó Procuratorom ki már többé nem ad pardont Kisnének vétkeztem. Vétkeztem és szánom, bánom — de hohó! ülnél csak fel extrapostára a conto a mit Retrósza Trattnertől honoráriumot kapsz Wertherért, s czibáld meg rendre az expeditorokat, hogy leveletem hová tették, melyben tudósítottalak, hogy commissióidnak hallására fület hajtottam. De te azt mondd erre: könnyü a távolból levélírást csuvasztani — ezzel nüanszirozza fainabbra a Vass Vármegyei ember a crassum mendaciumot — s csak megkivánod hogy gyónásomat tovább

folytassam. Legyen, megszorítom kezedet édes Confessionariusom, szemedbe nézek s te jó lész egyszeribe feloldozni, annál is inkább hogy látod, mennyire megjobbitám magamat mert szépen kezdem írni leveletem — a vége felé még lehet hogy úgy vakarok, mint Te ha mingyárt Ypsilonaim még akkor is külömbek lesznek — s milyen uri papirost csiptem-elé, millyennél Buczynak sincs külömbje.

T e h á t :

1. Gr Wass Tamásnének és Gr Mikes Jánosné Praefectusának add vissza a pénzt s mond-meg hogy Trattner helyett Wigand adja-ki Játékaimat, a ki nem előfizetésre nyomtattat hanem után-fizetteti meg jól a köteteket. Elég rosszul teszi Wigand. De Gr Wassnéval megvetesd.

2. Trattnernek én előhoztam Don Carloszt, de most még egy ideig nem nyomtattatja ki. Később majd meglátja, azt felelte. Azt el ne égesd, mert ha próza is jól fordítottad s ha mingyárt nem is de csak kijő még valaha. Ezt mondta Wertherre nézve is. Mihelyt Pestre megyek megint megkérdem. A Wertheriade jó speculatio volna neki, mintha látnám millyen örömet adják érte a leánykák három forintjokat, csak hogy sirhassanak rajta, hanem én már agglégényke Werther pistolyát inkább utazni szeretném, mivel sokat járok kelek, most bódorgó Literatorrá lévén. Ebbeli koromba azt tartom, hogy az érzés munkái között csak az jó, a mit a józan és férfijui kebel is meg nem vet. Werthernek a gyermeki ifjuságra rossz befolyása van, mert érzelőssé hiun álmodozóvá teszi, a férfi pedig csak mint psychologus becsüli, a hogy még másokat is figyelemre méltónak tart, ámbár egyéb oldalról megveti. Én részemről nem adnám ki Werthert magyarul, mert nem óhajtom hogy a német földön volt Wertheriade itt reprodukáltasék, vagy ha adnám, másképen dolgoznám-ki végét, hasznát vevén Grave intéseinek. Sőt szeretném elüzni azt az Egünkre részszint szállott, részszint szállani akaró Német Schwärmereyt s inkább mint fordító e nemben a francziákat venném elé. Már Corinnodnak tapsolok. Az felséges román. S mennyit fog nyerni nyelvünk is kezekben, ha Stäel franczia elegancziáját, kényességét mindenütt kiteszed. Örvendek édes Sandrim hogy dolgozol. Akárhogy s mint mégis csak a Hazának szánt órák a legédesebbek. Elyomják az élet egyéb terheit.

3. Káromkodnom jött, mikor Gr. Teleki Pál dolgát megírad. Jó hogy még időm van békülden Contractusomat, a mit fogok tenni ha levelemre nem válaszol. Azon leszek hogy megmozdítom Gr. Mikes Jánosné által is hogy legalább engem ne hurcoljon. Ő akkor, most esztendeje nagyon pénztelen állapotban volt, kért, segitettem rajta, mivel sok barátsággal viseltett irántam. Így csalódunk örökké meg örökké' hirtelen hiszünk haljuk s a kelepce megfog. Nekem nála lévő pénzemre most nagy szükségem volna. Menj-el kérlek magad is a Grófhoz, s terjesz eleibe hogy a Társaság nevének becsületéért is fizessen ki engem Nov. 12dike előtt. Ügyelj ugyan kérlek, hogy kárban ne maradjak. Nagyon köszönöm barátságodat a ravaszlelkü Kisnével való dolgomban. Engem is sok sirásai érzékenyítettek, de minthogy gaz Asszony, egy krajcárt sem engedek neki. Vétess fel rajta mindent. Én neked ígértem néhány forintot, de — elég rossz nem tudom mennyit, tán hátramaradt interessét a pénznek vagy mi, ha van szükséged rá, vedd ki osztán fizessd ki Szabómat Boronovszkyt, tán 10—15 forintjával tartozom, fizessd ki Marosvásárhelyen Csikj a kereskedőt kinek 70 forintja jár, a többit küld legjobb alkalmatossággal Pestre Vitkoviczhoz a Keresztutczába Nro 339 vagy Trattnerhez. Mert én bajosan látom meg ez ősszel s télen Erdélyt. Ha G. Gyulainé teljesithette volna kérésemet Atány iránt, ugy mentem volna, így még most nem lehet. Lajos igen nemesen viselte magát e kéréssem körül, így G Wassné és Constance is a mint leveleikből látom. Örvendek, hogy Neked általam e háznál jól van dolgod.

4. Igaznak hát írni fogok, küldjön hozzád példányokat. Be gyönyörű a Zsebkönyvken Tóth Lászlótól az Istenülés Dicsősége. Egy sincs benne olyan.

5. S tehát Ti csak dolgoztok azon, hogy a Német theatralis Sippshaft meg ne maradhasson Kolozsvarott? Bravo! Csak okosan. Minekutána e levelem vétele megengesztelhet, ugyan ird meg mi történt? Aligha politika ellen nem volt megengedni Németnek hogy az Ország theatrumára még csak a lábát is feltenni merje.

6. Köszönöm, hogy Muzeumomból példányokat küldtél. Millyen derék ember lettél te, mennyi commissiomat viszed véghez mert mennyit kell köszönnöm. Hát még ha Kisnénél

levő pénzemet már Pesten tudom s ha Gr Teleki Pált is mor-
resre tudnád hajtani közbenjárásoddal. Igaz! Kisnétől aranyai-
mat csupán aranyul vedd-fel.

Ha mindjárt válaszolsz, még leveledet itten vehetem per
Pest, Pápa. Akkor megírom hol leszek a télen. Külömben meg
sem is tudod.

B. Bánffy Laczit ölelem. E jó ember. Nem jó é a télre
megint Pestre? Hát Miklós mit csinál? Buczy felől azt hallám
Bécsben Gr Kornistól hogy Fejérváratt theologia professor.
Hogy elhányódunk. Haragszom Gr Haller Jánosra.

Ne felejtssd nevemmel B Bánffy Bettát is tisztelni. B.
Getzit pedig ölelem. Ugyan azt a jó kis Kelement vedd kezed
közé verd-ki fejből a Szabadságról való álmodozást és a
• Szabadító dicsőséget. Mi megint az? Keressen kenyérstatiot s
irjon. Azt javaslom neki hogy végezze a Just Kolosvárott,
osztán Pestre juratusnak. Thaiszhoz beszerzem. Bécsben a mint
Gr. Majláttól elválék a Kohlmakon, és megyek más felé csak
kiáltja valaki nevemet. Megfordulok s látom futni Székely Sán-
dort. Nagyon örvendett hogy látott, de én megütköztem benne
mert nagy garru kezdett lenni. Igaz Zsebkönyve neki semmi-
ség. Az ifju ha nem szerény, el lesz veszve.

Adieu Monsieur le Chevalier après votre maladie, par-
courez toute la ville mais souvenez vous à chaque rue de
Clausenburg à Votre ami, parcequ'il vous n'oubliera jamais

Döbrentei.

Irj valamit arról a Rumuny tudósról is. Göthének én is
láttam irását az ide félórányira lakó Edvi Illés Pálnál és
Wieland sirjáról nefeletjs leveleit. S ezeket megcsókoltam.
Quel sentimentalité!

16.

Budán, Martz. 24d 1824.

Édes Barátom,

Fogom magamat s épen nevem napján válaszolok Corinna
ügyében, előre is köszönnvén mindenféle névnapi szent és jó
kivánságaidat, mert csak gratuláltál ma reggel nekem úgy é
bár, midőn szcmedet felnyitád s a Gábor nevet az Égen tün-
dökleni látád, a hogy ez Poéta Uraimék szokása.

Itt veszed az öreg Trattner számoló jegyzését. a betűk és a közönséges papiros mustrájával együtt. Ezen papirnál csak becsületesebbet fogsz választani az 1 f. 30 kr. különbséget nem vévén tekintetbe. A formatum jó lenne ha épen ezt tartanád meg, zsebbevaló. Így könnyebben andalognak majd Corinnad-dal Kolozsvárnak leányai a Szamos közire.

Sajnálám ha elmaradna fordításod kinyomatása. Inkább óhajtottam ugyan hogy külföldi literaturák izlésén csinosult képzeleted új épületet állítson s kebeled tulajdon érzéseivel töltsé bé azt, de ha már velünk együtt Sugóvá levél, a Játszó helyett, hozd később helyre a szép elragadtatásnak ezen bűnét, mellybe nyomorult elmaradásunk elhagyattatásunk buktat, később eredeti szellemmel teremtdő teremtséssel.

Muzeumom ide való megérkezéséről semmit sem tudok.

Igaz Samu sógorom kedvetlen környülállásokban vagyok. Pánczél kiszedte előre a mult Új Esztendőkor az Előfizetést s nem fizeti elébbeni competentiáját. Magyar leczkéket ad.

Még Corinnáról: Próbáld meg az Előfizetést, én nem ajánlom s abba megengedj nem folyok-bé. Nincsen sikere. A correcturát igen is szivesen megteszem, mert mi hiszen barátok voltunk vagyunk Maradunk a míg élünk.

Servus édes Öcsém.

Döbrenteid.

17.

Édes Barátom,

Már most ember vagy még pedig nagyon derék ember, mert Muzeumom kívánt füzetait küldöd és Máténénak is verseit és Molnár Borbálával folytatott levelezéseit. De csak rajta, hogy mindezeket minél előbb kapjam. Mind a két félét Eggenberger József Pesti könyvárosnál tétesd-le.

Az öreg Trattnerrel ma beszéltem. Don Carlosodat küldeni fogja vissza s Corinnát se nyomtatattja a maga költségén. Szép válasz ugy é, gyönyörű serkentés a dolgozásra. De az öreg Ur azt mondja hogy a könyvárusok most megcsökkentek. Ha magad fizeted ki Corinna nyomtatását két kézt általveszi ugy assignálván ki a fizetést érette mint a hogy a militaris transporusoknak én, ugymint erga bonifationem parato aere faciendam.

Ivét ötszázig közönséges papirosra nyomtatja pro 18 florenis ban-calibus, posta papirosra vagy papirra Nyelvszikaró Uraimék szerint, 22 Rftért, velinere pedig 27 Németért hány ivet tesz Munkád s az iroi dicsőséget annyin megvenni. Jó kedvedbe ha valahogy kieszközölheted az árrát, parancsolj velem, a nyomtatásra ügyel-tetek, corigálni fogom, s ígérem hogy sub anonymo maradok fej nem tételvén az 'ügyeletet, de ígérem hogy hiba nem lesz benne, kivált ha híres Ypsilonaidat jól kiírod és helyesírárod sibi aequalis et consequens leszen. Corinnának elmaradni kár volna, s te bizo-nyosan jól fordítád. Sajnálom hogy valamelyik kijátszott jószágot a bohó szerencse nem nekem veté, úgy tudnék módot kapni ki-nyomtatásában, s Hazámért, Éretted és barátod árnyékáért öröm-mel nyujtanám a szép áldozatot.

Ti Erdélyiekül csak kitesztek tehát magatokért, a Nemzeti Játékszin dolgában. Öröm futotta el lelkemet mikor hallám B Wesselényi Mikióستól, a planumot s most leveledből valóságosodását is értvén immoraliter gaudeo szegény Buczynk szerint. Jó volna annak állapotjáról Magyar Országot is tudositanotok a Sógorom Igaz Samuka és Kulcsár István ujságaiban. Olly hírek gyujtanak, figyelmet ébresztenek. De miféle az a Provisionalis Társaság kedves Actuarius Uram?

Én, alkalmasint kikapván már hivatalom dolgai módját, horas meas subcisivas Literaturai dolgozásaimra fordítom, kivált a mult éjtszaka a farsangnak is végét vetvén. Ez után többet firkálok mint eddig, mert itthon kell maradnom a Katona Urai-mékkal való dolgom végezte után, elérántom Muzsa Asszonyai-mékat vagy hajoknál fogva vagy szép szerént jönnek. Most egy eredeti Románon dolgozom, azért választván Románt, mert annak mézes fonalán legtöbbet el lehet mondani, a mit az ember Publicuma eleibe szeretne kitenni.

A mint veszem észre Te is felkelsz halottaiból s azt a pályát akarod futni melyre a természet hívott. Mit csinál Kelemen Lajos? Az a gyerek elvész ugy é?

Catalogusodat csak ird. Ha együtt volnánk elbeszélle-ném néhány bohóságaimat, de meg is tenni azokat s még leirni felette nagy bolondság volna. Azt az egyet még is ide teszem hogy az emberi bolondságokat rendeld osztályok alá, így: valóságos bo-londságok, félbolondságok, édes bolondságok. Az elsőhez fog tar-tozni lyánkádnak hidegben sárban volt akkor lesése mikor vele

másutt is találkozhattál volna, a második osztályt a teszi hogy jobban meg kellett volna vele előre egyezned, a harmadik osztály alatt azt említse midőn kipótolja sopánkodásaidat. Az jut itt eszembe hogy nagyon szeretném ha bizonyos leveleimet kezed közé csiphetnéd s van is reményem mivel ismét megpendültél.

Méltán boszankodol Aspasia csikart nyelvére. Kiadója itt lakik hozzám néhány lépésnyire, de látom a mikor látom. Az olly nyelv ime gyümölcse Kazinczy barátunk koszoru-osztásainak.

Kikkel barátkozom? Sokkal és felette kevéssel. Fe ső-Büki Nagy Benedekkel legtöbbször vagyok. Szemerével vége mindennek s igazán bolondság miatt. Te maradj meg nekem.

A Grófné kezét csókolom, Comtesse Lottit és Stanczit tisztelem. Ma holnap, az az ma már nem, mert 11 az óra éjfél felé, C. Lotti farsangolásom leírását kapja tőlem. Servus Sándor, jó éjtszakát.

Mindenkori barátod
D. G.

Jelentem hogy itt a Provincialis Commissariatusnál az Adjunctusságról semmit se tudnak, hanem igen a Substitutusról így: Districtus Budensis Substitutus Provincialis Regni Commissarius. Az a dolgom a mi a Superior Pro Commissariusnak, s itt Budán több mert Pesten ketten vagynak, én pedig itt egyedül. Irg minél előbb.

18.

Budán, Novemb. 28d. 1825.

Édes Kedves Barátom,

Te engem a legnagyobb nyugtalanságba ejtettél utóbbi leveleddel melyre már izentem bé Kolozsvárra, s hogy nem irsz, még inkább aggódom Rajtad. Nem festett képzelkedés é az a halálad jövőndölgetése? Ne adja Isten — Néked élned kell s törnöd az élet kedvetlenségeit, sokat vártam én Tőled, teljesitened kell akár-mikor a mire talentumod meghívott. De hagyjuk is az ollyan gondokat.

Én Szeptember 7dikén s SzKoronával indulék fel Pozsonyba s azzal Octób. 12dikén tértem vissza. Pompájit elfogadtatásának ugy hiszem olvastad Kulcsár Ujságából, azért abba nem eresz-

kedem. Nagyon örvendeltem azon szerencsémnek, hogy Directorom Ö Exclja ki egyszersmind Korona Örző, engem rendelt maga mellé kísézőbe. Melly szabad tüzzel kezdődtek a tanácskozások arról sokat beszélhetnek, de levél azoknak rövid, a miket pedig azolta hallok, magam is csak hallok, és meg is mennek bizonyosan minden tudósítások hozzátok.

A miket küldesz leveled szerint, azok még mind csak leveledben vagynak. Igazítsd úgy, hogy sokba ne kerüljen hozások mert olyan portékák, amiket kevésre becsülök. Nagyobb tartalmuak maradnak még ott, a mint látom, mint p. o. az 1807dik Esztendőbeli Ország gyűlés Napló-könyve, mellyet a néhai Gubernátortól kaptam ajándékba. Ezt küld-ki valakitől.

S Isten Hozzád, Ne ijessz hanem örvendeztess leveleddel. Vedd a világnak szebb oldalát.

Öreg barátod
Döbrentei Gábor.

19.

Budán Januárus 19dikén 1827.

Köszönöm, hogy a zugolódó hallgatásomért kedves Barátom, jó Sándorom, mert az szeretetedet mutatja. Elmosolyodám azon, a mit annak okául adnál, midőn ma dél előtt vételekor olvastam leveledet, mosolygok most estve is, mikor e választ írom, hogy holnap mingyárt induljon a postán.

Beteg valék, rosszul valék, ez elég ok a mentségre. Annál fogva Liedemannhoz utasított könyveimet is csak a mult Novemberben hozatám szállásomra, Máténé levelezései vétele után pedig Pozsonyba kellene felmennem. Corinna iránt, a mit bővebben irtam, látom nem mene kezedhez.

Gyere hát most beszéljessünk bizodalmasan, szivességgel. Mihez kezdjek? Corinna:

Én nagyon sajnálom, bogy az a szerettem Román elakadott nyomtatására nézve s hacsak lehet indítsd meg dolgát. Azt projectálám, hogy szerezz és szereztess reá Erdélyben előfizetőket vagy Alá-írókat s ha 500 forintot vagy mennyit is írék, kiküldetsz előre úgy a nyomtatás elkezdődhetik a hol akarod. Akár

Trattnernél akár itt Budán az Universitas Könyvnyomtatóműhelyében jöne ki, én ügyelni fogok nyomtatására correcturájára a nélkül, hogy a nevemet kitenném. Ezzel frater csak megelégedhetsz. S tedd is. Az a könyv valamint németben hármát üte, úgy fog tetszeni magyarban is, Te bizonyosan jól fordítád. Melegen a-hol kellene s tiszta Magyarsággal. Egy szóval e felől csupa jó vélekedéssel vagyok.

De historicussá miként levél, azt még nem fogom meg. Te csupa hév, fennjáró gondolkodású és a mit feltevével magadban attól nem könnyen megváló, holott a Történetírónak indifferens embernek kell lenni. Hanem ha tiszta lelkűséggel, forró képzeletteddel össze kötve azt a hideg politikus szemet, mely a Kabinetben dolgozik, szerencsés elegyedést nyersz, a mit a kor haladta, tapasztalataink elé szóltak hozni bennünk, akkor ugyan főt hajtok előtted. Gondolatod különben felséges. Adná az Ég, hogy Erdélynek valahára Magyar Történetírója lenne: Irni valótok elég van, van elég irás is mellyből s mellyek szerint irhatnátok. Ha meg ne haljon, Kerekes Abelből bizonyosan jó Történet-író formálódott volna. Tunyogi olyan mint Horvát, diploma gyűjtő, magyarázó, okokat, eredeteket nyomozó. Nem minden históriai gyűjtő bír alkotó ésszel s históriáival, nem minden alkotni tudó históriai észnek vagyon ideje kedve a molyos irások után esve egész Biblihekákkal lajtorjákon össze mászkálni. Jó hogy a gyűjteni szerető abban szokta nézni dicsőségét, hogy ő mennyi elrejtettet hozott világosságra, mert ennél fogva az Alkotónak nem kell erejét azok össze szedésére vesztegetni, hanem a halomra targoncázott építő szereknek lehet lelkes Architectusa.

S Don Carlos még Trattnernél van? Erről valóban megfeledezém. Mea culpa, mea culpa. Mit akarsz vele? Ird-meg és az történik.

Köszönöm, hogy a Diariumot s Ramlert küldöd. Miért ne hozhatná el Lajos? De van ott nekem egyéb könyvem is, ugyanint az Erdélyi Muzeumnak velinre nyomtatott s bekötött példányai. Már ezeket épen nagyon szeretném megkapni, mert csaknem úgy vagyok a Muzeummal mint a Schuster lábbelijével. Hanem azt ugyan jól teszed, hogy ha fizetés nélkül küldöd e portékákat, mert annyit rántanak rajtam ezek a Speditőrök, hogy szinte megveszem újra a mit kapok.

Ne mond hogy nem dolgozom. Gyere-kí, nézzd halom kéz-

irataimat, de pénz nincs a nyomtatásra, hogy pedig praenumera-
tival, vesződjem? Ajánlgatni sem akarok senkinek.

Az Élet és Literatura 2dik kötetjében állani fog tőlem is
valami. Kazinczyvel perem van, de egész tisztelettel fog folyni. A
hogy Kölcsey felelget Bersenyinek, én sem szeretem. Kölcseyt
személyesen a mult nyáron láttam legelőször. Csendes szelid em-
ber, írásaiban pedig csupa makacsság és poros tudós.

Igaz Samu halála nekem is fáj.

Isten Hozzád édes kedves Barátom. Kergessd el azt a gon-
dolatot a Hargita tetejére, hogy nem szeretne Téged

hív barátod

D. Gábor

Nagy Bencze és Helmeczy ma nálam ebédelének s láták le-
veled adresszát. Helmeczy megszídott, miért íréd deákul a titulust,
s rám parancsolt hogy ezt tudtadra adjam.

20.

Budán, Augustus 13d. 1828.

Tegnap este érkezett kezemhez e hónap 6dikán irt leveled,
édes kedves jó Farkasom. Bohó, Te halni készülsz mindég, László
szerint a homoeopathiát akarod megpróbálni, én ajánlanám az
alkalmatosságot s arról egy betűt sem irsz, hanem fogja magát,
engem szid, engem mustrál — régi szokása szerint.

Hagyjuk az olyan rostákat Sándor. Der Mensch ist azt mondá
Abraham a Santa Clara, ein schön geschriebenes Buch voller
Druckfehler. Abraham a Santa Clara! Látod, kit sajnálok, mond
meg Buczynak.

De minekelötte holmi egybecskére szállnék levelemben,
alázatos írői kérésemet terjesztem elődbe, Erdélyi Nagyfejedelem-
ségbeli Tekintetes Cancellista Ur! Imre ki irám, de Te is kiírd
nekem tehát minden titulusomat, mellyet a Nemzeti Kalendárium-
ban is megkapsz, a mit Te is mindig elfelejteni szoktál. Egyéb-
aránt tessék megtudni hogy Diurnista itt több nincs Cancellista-
Tréfán kívül — ohajtanám hogy Secretariusságig mehetnél.

(Folytatjuk.)

IRODALOM.

A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS KOLLÉGIUM GIMNÁZIUMÁNAK ÉVKÖNYVE AZ 1942—43. ISKOLAI ÉVRŐL, mely Gálffy Zsigmond igazgató gondos szerkesztésében megjelent, mindennek-előtt a 43 évi tanári szolgálat után nyugalomba vonult Márkos Albert munkásságát ismerteti, majd az iskola történetének rövid összefoglalása után közli az iskolai év fontosabb adatait. Ez adatokból kitűnik, hogy az iskolai év leszámítva a decemberi fahiány miatti kényszerszünetet, minden zavaró körülmény nélkül rendesen folyt le. A tanítást 12 rendes, 2 helyettes és 3 óraadó tanár végezte. A tantestület év végén 244 rendes és 24 magántanulót osztályozott. A nyilvános tanulók közül 175 volt unitárius, 32 ref., 28 r. kath., 6 evangélikus, 1 g. kath., 1 baptista és 1 izraelita. A tanárok egyházi, társadalmi és irodalmi munkásságának az ismertetésével kapcsolatban megjegyezzük, hogy bibliográfiai szempontból kívánatos volna a tanárok tollából a folyóiratokban megjelent minden egyes tanulmány címének a felsorolása, hogy az érdeklődő azokról áttekintő képet nyerhessen.

LAKATOS ISTVÁN: Kodály művészetének útja Erdélyben. Budapest, 1943. Már Kriza János nagy érdemet szerzett azzal, hogy az erdélyi népdalokat összegyűjtötte. Ujabbán Kodály Zoltán és Bartók Béla bejárták az erdélyi falvakat és összegyűjtötték az ősi erdélyi dallamokat a nép ajkairól. Kodály zenei művészetének iránya a magyar népi dallamosságból, az ősi népzeneből indul ki, de alkotásai sok vitára adtak alkalmat s kezdetben az idegen hatás alatt felnevelkedett magyar művelt középosztály sem szerette Kodály alkotásait, de Kodály művészete Erdélyben is diadalmasan utat tört magának. Erről számol be Lakatos értékes dolgozata.

LAKATOS ISTVÁN: Bibliografia az 1019—1940 között erdélyi szerzőktől önállóan megjelent magyar zenei vonatkozású munkákról. Kecskemét, 1943. 22 l. Szerző nagy szorgalommal gyűjtötte össze az erdélyi zeneirodalomnak kiválóbb alkotásait. Hasznos munkát végzett.

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG 1943. október 10-én az unitárius kollégium dísztermében nagyszerű felolvasó ülést tartott. Józán Miklós tb. elnök tartotta a megnyitó beszédet, melynek keretében meleg szeretettel emlékezett meg Herczeg Ferencről, az írófejedelemről, születésének 80-ik évfordulója alkalmából. Méltatta röviden a nagy elbeszélőt, drámaíró, regényíró és publicistát, akit egymásután választott tagjává a Petőfi Társaság, a Kisfaludy Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia s később a Felsőházak is tagja lett. Herczeg Ferenc alkotásai örök értéket képviselnek a magyar irodalomban. Műveit lefordították több idegen nyelvre, színműveit ismeri az egész világ s ezekkel a külföld előtt is megismertette a magyar szellem színvonalát. Mikor 1927-ben a Réviziós Liga megalakult, őt választotta meg elnökévé s itt is megbecsülhetetlen szolgálatokat tett a magyar hazának. Az Unitárius Irodalmi Társaság is örömmel csatlakozik azokhoz, akik országszerte hálás kegyelettel ünnepelték Herczeg Ferencet.

Ezután elnök szeretettel üdvözölte a székfoglalót tartó tagokat, felkérésére *Ferencz József* választmányi tag tartotta meg: „Az unitarizmus térfoglalása a városokban“ címen hiteles statisztikai adatokkal alátámasztott nagyértékű székfoglalóját, mely a közönség érdeklődését mindvégig lekötötte. Ezt követte *Létay Lajos* székfoglalója. A fiatal, tehetséges költő három szép, hangulatos költeményét adta elő. Majd Dr. Gündischné Fogarassy Klára szép-csengésű alhangjával Schubert dalokat énekelt nagy sikerrel P. Szentmártoni Kálmánné művészi zongorakíséretével. A dísztermet teljesen megtöltő lelkes közönség az összes szereplőket színni nem akaró tapssal ünnepelte. Ezután Józán Miklós tb. elnök meleg üdvözlőszavakkal átadta Ferencz Józsefnek és Létay Lajosnak az Unitárius Irodalmi Társaság díszes oklevelét. A lelkes magyar ünnepség a Himnusz éneklésével ért véget.

KÜLÖNFÉLÉK

A TUDÁS ÉS KULTÚRA nagy jelentőségéről beszélt a kassai nyári egyetem megnyitásán a közoktatásügyi miniszter. Nem a nyers erő, nem a számbeli nagyság, hanem szellemi kincsek, a tudás mutatja leginkább egy népnek valódi értékét, és ez biztosítja legjobban más népek előtt becsületét. Háború alatt a fegyvereké, sokszor a nyers erőé a döntő szó. Semmi sem mutatja jobban a szellemi erő értékét, mint a kisebbségi sorsban levő időszak. A magyar mindenütt kultúrfőlényben érezte magát hódítóival szemben, ez erősítette nemzeti öntudatát s adta lelkünkbe azt a titkos érzést, hogy el fog jönni az idő, mikor a magasabbrendű újra felül kerül. Erdélyben is csak a tudatlan elem keveredett a románsággal, az értelmes székely mindig távol-tartotta magát a keveredéstől. A tudás csarnokai, az iskolák lettek a magyar nemzeti eszmények védő bástyái. Ha időközönként olykor háttérbe is szorították a kultúra értékeit, újra visszaáll azoknak megbecsülése, akik a magasabbrendű szellemiséget képviselik.

DR. SZENT-IVÁNYI GÁBOR HÁROMSZÉK VÁRMEGYE FŐISPÁNJA. Augusztus 14-én iktatták be ünnepi külsőségek között hivatalába Háromszék vármegye új főispánját Dr. Szent-Iványi Gábor szentivánlaborfalvi földbirtokost, háromszéki egyházkörünk több mint 20 éve tevékenyen működő felügyelő-gonjnokát. A kormány megtisztelő bizalma Szent-Iványi Gábor személyében egy vezetésre minden tekintetben alkalmas, széles látókörű, tisztán látó, erélyes, sokoldalú embert ért. Az új főispán székfoglalójában hangsúlyozta, hogy a kisebbségi időkből hivatását elsősorban az unitárius egyházban kifejtett munkásságával gyakorolta. Most, hogy a viszonyok örvendően alakulásával munkaköre nagy mértékben kiszélesült, a jobb magyar jövőért folytatandó további munkájára Isten áldását kérjük.

ÜNNEPÉLYES ÉVMEGNYÍTÓ A TEOLÓGIÁN Október 3-án d. e. szerény, de ünnepélyes keretek között nyílt meg a

Teol. Akadémia. A templomi istentiszteletet Dr. Kiss Elek egyházi főjegyző, teol. akadémiai tanár végezte. Alkalmi beszédének bevezető szavaiban hódolt Berde Mózsza önzetlen nagy szellemének, — halála ötvenéves évfordulóján, — majd az unitárius lelkésznevelés lényegét fejtegette, Jézus két legfőbb parancsoiatának az alapján, az Isten mélységeit kutató és embert szerető ifjak nevelésében. Maga az ünnepély a Kollégium dísztermében zajlott le szép számú közönség előtt, kik között igaz örömmel üdvözlöttük a helybeli Tudomány Egyetem rektorát, mint a főiskolák közötti meleg baráti kapcsolat megszemélyesítőjét. Megnyitó imát Benczédi Pál mondott az új barázdába álló munkás áhitatos lelkületével. Megnyitót Dr. Abrudbányai János dékán tartott az Isten és ember közötti kapcsolat, a munkatársi viszony jelentőségéről, hangsúlyozván, hogy az örök teremtő gondolatban Isten és ember együtt halad. Előadást tartott Dr. Kovács Lajos az unitárius öntudat főbb kérdéseiről, melyeknek tisztázása lényegében a harcoss unitarizmus fogalmához vezet. A rosszul értelmezett és alkalmazott szabadelvű álláspontot revideálni, a reverzális ellen körömszakadtáig küzdeni, híveink gyarapítását munkálni szent kötelességünk. Az ünnepélyt főtitiszteendő Püspök úr zárta be közvetlen szavakkal és az ifjúsághoz intézett buzdítással.

A megnyitónak általában hangsúlyt kölcsönzött a két új tanár bemutatkozása, az ünnepélyes, nyilvános keret s az a kedvező viszhang, amely a jelenlevők lelkében támadt. Mindent összegezve ez is egy sürgető jele az önálló Teológia megvalósításának, a főiskolai jelleg ilyen irányú kidomborításának, amit értesüléseink szerint egyházunk főhatósága is szívesen támogat.

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG BEMUTATKOZÁSA BUDAPESTEN. Az Unitárius Irodalmi Társaság a protestáns napok keretében a Koháry-utcai unitárius templomban 1943 október 30-án, délután 6 órakor *felolvasó ülést* tart a következő tárgyszorozattal: 1. Elnöki megnyitó. Tartja: Dr. Ferenczy Géza. 2. A tolerancia a XVI. században. Székfoglaló. Tartja: Botár Imre r. tag. 3. Énekel: Berei Mária, a Magyar Királyi Operaház tagja. 4. Elbeszélés. Felolvassa: Gyallay Pap Domokos vá. tag. 5. Beethoven: Vezeklés. Énekli: P. Szentmártoni Éva, a Kolozsvári Nemzeti Színház tagja. Orgonán kíséri: P. Szentmártoni Kálmánné. 6. Bezáró. Tartja: Dr. Ferenczy Géza. 7. Himnusz. Énekli a közönség. Belépődíj nincs.

UNITÁRIUS KÖZÉPISKOLÁS LEÁNYOK MUNKATÁBOROZÁSA. A kolozsvári unitárius középiskolás leányok munkaközössége július 6—26. között árkosi egyházközségünkben munkatábort rendezett. A tábor vezetői: Murvay Julia tanítónő, Tóth Katalin tanárnő és Erdő János vallásánár voltak. Tábor létszáma: 24 középiskolás leány, II—VIII. osztályokból. A tábor tagjai önkéntes munkaszolgálatot végeztek a hadbavonultak, segítségreszorulóknak családjainál, segítve házi és főképen mezei munkában. Vasárnaponként az egyházközség művelődési házában ünnepélyeket rendeztek; meglátogatták a kálnoki és sepsikőröspataki egyházközségeket; ismeretterjesztő kirándulást végeztek: a Gyilkostó, Tusnád, Bálványosvár, Büdös-barlang és Szent Anna-tó vidékére. A tábor tagjai munkakészségükkel, mindenkit segíteni vágyó szeretetükkel, vidámságukkal megnyerték az árkosi hívek lelkét és megbecsülését, akik nem fogják egyhamar elfelejteni a kolozsvári unitárius diákleányokat. A munkatábor, ugyanakkor kifelé, missziói szempontból is eredményes volt; ez volt ugyanis az első felekezeti diákleány munkatábor. A tábor eredményes munkájában nagy része volt Végh Benjámintb. esperes-lelkész, Boga Lászlóné, nőszövetségi elnöknő és felekezeti iskolánk tantestületének, akik fáradságot és utanjárást nem ismerve dolgoztak a tábor érdekében.

A kolozsvári unitárius középiskolás leányok munkaközössége a mai nehéz időkben megrendezett munkatáborával irányt mutatott a jövőre nézve s további szép eredmények várására jogosít fel.

Szerkesztésért felel: **Vári Albert.**

Felelős kiadó: **P. Szentmártoni Kálmán.**

Lengyel Albert könyvnyomdája Kolozsvárt, Bólyai-u. 7. Tel. 11-58

Felelős vezető: Lengyel Albert.

Nyugtázás.

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek:

Rázmány Mór 5.33 P, Ürmösi József 5 P, Simén Dániel 5 P, Dr. Abrudbányay János 10 P, Rázmány Mór 5 P, Szentivánlaborfalva 28 P, Benedek Gábor 8 P, Sepsiszentkirály 8 P, Székely Kelemen 8 P, Gál Mózes 8 P, Végh Benjámín 16 P, Árkos 85 P, Bölön 24 P, Rostás Dénes 8 P, Rázmány Mór 6 P, Ürmössy Jenő Máv. felügyelő 10 P, Ajtay József 8 P, Dr. Mikó Lőrinc 10 P, Ferencz József lelkész 10 P, Debreczen egyházközség 2.10 P, Lakatos István 5 P, Szentmártoni József 10 P, Dr. Vajda Béla 10 P, Dr. Dr. Fazakas János 10 P, Erdő János 10 P, Dr. Gyergyay Árpád 10 P, Murvai Julia 16 P, Székely Gyula 4 P, Dr. Kauntz Józsefné 10 P, Székely Gyula 4 P.

Amint már többször értesítettem tisztelt tagtársainkat, 1943. január 1. óta a Keresztény Magvető előfizetési díja évi 10 P. Tisztelettel kérem a hátrálékok és az előfizetési díjak beküldését.

Kolozsvárt, 1943. október hó 12-én.

Hadházy Sándor s. k.,
pénztárnok.

Unitárius egyházi művek.

Imák és imakönyvek:	Pengő	Szentábrahám—Derzsi: A keresztény hittudomány összege. Kvár, 1899. 8 r., 412 oldal	Pengő
Vári Albert: Imádságos könyv, 1925, 16 rétd, 224 oldal fve 1-50, kve 2-50,	3—	Ürmösi József: A gyakorlati theologia főbb irányelvei	1-66
Beszédek:			
Channing E. Vilmos: A tökéletes élet. (Fordították az unitárius tanárok) Kolozsvár, 1881. 8 r. 176 old.	—72	Dr. Varga Béla: A jelentős logikai alkata Bpest, 1916. 8 r., 34 old.	—66
Többben: Pályadíjjal jutalmazott unitárius egyházi beszédek, (kiadta: Gálfi Lőrinc) Kvár, 1916. 8 r., 118 o. kötve	2—	„ A lelkiismeret. Kolozsvár, 1909. 8 r., 89 old.	1—
Vári Albert: Keresték először Istennek országát. Sz.-udvarhely, 1927. 8 r., 142 old.	3—	„ A logikai érték problémája és kialakulásának története. Bpest, 1922. 8 r., 149 old.	1-66
Weress B.: Ime az ember.	3—	Vári Albert: Istenország felé	1—
Kovács Lajos: Ébresztgetés	3-33	Dr. Gladden—Kiss Sándor: Keresztény Pásztor 287 old.	4—
„ A mi tisztünk igazsága	—06	Clarke Freeman—Kiss Sándor: Mindennap vallása. 207 old.	1-66
Agendák:			
Ütő Lajos: Bölcső mellett, (keresztelési beszédek)	1-66	Peabody G. Ferenc—Szent-Iványi Sándor: A lélek egyháza	1-66
— Megnyilatkozásunk helye, (urvacsorai beszédek)	1-66	Szentiványi Sándor: Az unitarizmus lényege.	—40
— Nébó hegyén	1—	— A mi unitárius örökségünk füzve	5—
Kelemen Imre: A keresztény élet kapujában	2—	— Jézus gyógyításai	1-70
Theológia, filozófia és neveléstudomány:			
Benczédi Pál: A vallás-tanítás története. Kolozsvár, 1915. 8 r., 74 old.	1—	Balázs Ferenc: Közérthető evangélium	1-20
— Az unitárius hitelvek kifejlődése. Kolozsvár, 1934. 124 oldal	2-66	Dr. Iván László: Dávid Ferenc arca	1—
— A ma vallása (ford.) Sz.-ker. 40 old.	—66	Történelem:	
— Dávid Ferenc Egylet története	—66	Dr. Boros György: Dr. Brassai Sámuel Kolozsvár, 1927. 8 r., 372 old.	6-66
Carpenter—Dr. Kiss: A kereszténység helye a világ vallásai között. Székelykeresztúr, 1923. 8 r., 70 old.	1-66	Józán Miklós: Fejedelem és papja	2—
Carpenter—Dr. Kiss: Buddhizmus és kereszténység. Kvár, 1925. 8 r., 167 o.	3-33	Gál Kelemen: Ferencz József élete és kora	5—
Dr. Csiki Gábor: Hiszek egy Istenben. Kvár, 1926. 8 r., 157 old.	3—	Simén Dániel: A lélek problémája	1—
Dr. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen	1-66	— Öntudatos unitarizmus	—50
Dr. Gál Kelemen: Brassai mint Philosophus. Kvár, 1899. 8 r., 105 old.	—66	Dr. Csiki Gábor: Gondolatok a hit világából	3—
Gálfi Lőrinc: Legközelebb Jézushoz. Kvár, 1915. 8 r., 55 old.	1—	Channing E. Vilmos: Válogatott művei III. kötet. (Élet és jellemrajzok.) (Fordították az unitárius tanárok.)	1-33
Heller—Boros Jenő: Az evangéliumok nőalakjai. Kvár, 1930. 16 r., 30 old.	—50	Jakab Elek: Dávid Ferenc emléke. Budapest, 1879. 8 r., 156l.	—92
Dr. Gál K.: Brassai Sámuel	1-66	Kanyaró Ferenc: Unitáriusok Magyarországon. Kvár, 1891. 8 r., 229l.	3-33
Dr. Kiss E.—Hall: Egy Unitárius hitvilága	1-33	Kelemen Lajos; Ujabb adattár a Vargyasi Dániel-család történetéhez. Kolozsvár, 1913. 8 r., 246 l.	2—
Lőrinczy D.: Az ismeretlen tanítvány megszólal	2-66	Szentmártoni Kálmán: János Zstgmond élet- és jellemrajza	5—
Dr. Kiss Elek: Az Isteni Törvény utja. Kolozsvár, 1924. 8 r., 248 old.	3-33	Dr. Gál Kelemen: A kolozsvári unitárius kollégium története 2 kötet	10—
Lupton—Lőrinczy László: Miért vagyok unitárius?	—16	Amatőr pld. kötve	16-66
Savage—Kovács: A kereszténység fejlődéstörténete. Székelyudvarhely, 1927. 8 r., 156 oldal	4—	Fosdick—Löfi: Utazás Palesztinában	2-66
Törvénykönyvek:			
		Dr. Tóth György: Az Unitárius Egyház szervezete, I. k	4—
		Dr. Tóth György: Az Unitárius Egyház Rendszabályai	4—
		Er. Tóth György: Az unitárius egyház alkotmányának vázlatos jogtörténeti kifejlődése	—50
		Dr. Mikó Lőrinc: Az Unitárius Vallás-közönség Igazgatási Rendszere. Előszóval ellátta és írógépen sokszorosította dr. Tóth György. Folio alak	10—

**Megrendelések az UNITÁRIUS IRATTERJESZTŐ címére
Kolozsvár, Unitárius Kollégium, küldendők.**